

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 3 nr. 4 december 1992

Steenmarters

Opmars eikelmuis en vos

Grijze zeehond terug

Vleermuizen in prikkeldraad

ISSN 0925-1006

Zoogdier verschijnt vier keer per jaar en is een gezamenlijke uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en de Nationale Campagne Bescherming Roofdieren.

Redactie

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Kees Kapteyn, Piet van der Reest, Johan Vandewalle.

Vormgeving

Walter Lentjes.

Medewerkers

Diny Basoski, Pieter Elbers, Johan de Meester.

Druk HPC, Arnhem.

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond. Reinier Akkermans: 04750-24281 (NL). Dirk Criel: 055-456610 (B). Adreswijzigingen sturen naar de VZZ of de NCBR.

VZZ

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht. 030-544642 (NL). Lidmaatschap f55 of BF 1000 per jaar. Voor Nederland postbank 203737, voor België rekening 000-1486269-35. Leiden ontvangen de tijdschriften Lutra en Zoogdier gratis.

NCBR

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren, Postbus 10, 9890 Gavere. Telefoon 03-6530655 (B) of 03-7713827 (B). Minimumdonatie BF 450 of f25 per jaar. Voor België rekening 068-0776500-42, voor Nederland rabobank 1335 13866. Donateurs ontvangen het tijdschrift Zoogdier gratis.

Abonnement België en Luxemburg

Abonneren door overmaking van BF 450 op rekening 000-1486269-35 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht (Nederland) onder vermelding "Abonnement Zoogdier".

Abonnement Nederland

Abonneren door overmaking van f 25 op postbank 203737 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht onder vermelding "Abonnement Zoogdier".

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto BF 140 of f 7,50. Bestellen via een van bovengenoemde rekeningen.

ZOOGDIER (3) 92/4 december 1992

Inhoud

- Een persoonlijke terugblik, Jan Piet Bekker** 3
Wat de VZZ de afgelopen jaren voor mij betekende.
- Gebruik dagrustplaats door steenmarters, Dennis Lammertsma** 4
Steenmarters staan als territoriaal bekend. Toch maken verschillende dieren van dezelfde rustplaats gebruik: soms zelfs tegelijk.
- Opmars eikelmuis en vos in Belgische kustduinen, John Van Gompel** 8
In Nederland heeft de vos onlangs de kuststreek veroverd. In België wordt het begin van een invasie zichtbaar. Ook een tweede soort veroverd de Belgische kustduinen: de eikelmuis. Hij doet het andersom; van zuid naar noord.
- De grijze zeehond in Nederland, Peter van Bree, Lies Vedder & Lenie 't Hart** 11
Terug van weggeweest kun je wel zeggen. De grijze zeehond heeft zich na zo'n 1000 jaar opnieuw in de Waddenzee weten te vestigen.
- Vleermuizen in het prikkeldraad, Aldo Voûte** 16
Het lijkt erop dat prikkeldraad voor vleermuizen een belangrijke doodsoorzaak vormt. Met name prikkeldraad dat als schrikdraad dient.
- Variatie in sociaal gedrag en terreingebruik bij reeën, Luc Wauters** 19
Reeën leiden een ingewikkeld sociaal leven. 's Zomers leven de volwassen dieren in een eigen leefgebied, maar 's winters sluiten ze zich tot groepen aan. Bovendien gedragen geiten en bokken zich verschillend.
- Erik van der Straeten: België spil in handel bedreigde diersoorten?, Johan Vandewalle** 24
Erik van der Straeten is in België reeds jarenlang betrokken bij de uitvoering van de Cites verdragen. Het terugbrengen van dieren naar het land van herkomst vindt hij een biologische misdaad.
- ## **Rubrieken**
- Kort Af** 27
- Boekbespreking** 31
- Waarnemingen** 33
Boomarters langs Hollandse duinen, al drie wasbeerhonden in Nederland, stinkdier als verkeersslachtoffer, slapende das in dassentunnel, bosspitsmuis in merelnest.
- Verenigingsnieuws** 36
- Agenda** 42
- Adressen** 43

Foto omslag: S. Weelink

Een persoonlijke terugblik

Bij het veertigjarig bestaan van de VZZ

Het zal de trouwe lezer van Zoogdier niet zijn ontgaan dat de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) dit jaar haar 40-jarig jubileum viert. Met een groots opgezet symposium over Zoogdieren en Wetlands tracht de VZZ aandacht te geven aan onder andere het leefmilieu van de otter, het beeldmerk van de vereniging.

Persoonlijk vind ik dat mijn lidmaatschap 30 jaar te laat kwam. Of ik in mijn tiener-tijd genoten zou hebben van elkaar van gerontisme beschuldigende heren, betwijfel ik. Wel zou ik in een vroeger stadium zoogdierkundige kennis en kunde hebben kunnen vergaren dan nu het geval is geweest.

Tijdens mijn lagere schoolperiode moest ik me voor wat betreft zoogdieren behelpen met twee bladzijden uit mijn allereerste boek "Wat vind ik in sloot en plas". Later, toen ik als loopjongen in een boekhandel werkte, kreeg ik "De Zoogdieren van Nederland" van IJsseling en Scheijgrond in handen. De prijs beliep het voor mij bijna onbereikbare bedrag van f19,50. De deal met mijn baas was snel gemaakt en na acht weken werken op woensdag- en zaterdagmiddag, werd ik de trotse eigenaar van het standaardwerk. Ik genoot van de tot de verbeelding sprekende foto's (egel in gevecht met adder) en de talloze instructieve figuren. Als een spons zoog ik de kennis en feiten op van kaff tot kaff. De vleermuizen intrigeerden me het meest: fraaie foto's en bladzijden met afbeeldingen van oren van de verschillende soorten.

En de praktijk? Tijdens vakanties een enkele glimp van een overstekende wezel of hermelijn, een langs de weg huppelende haas of konijn en een dode mol. 's Avonds een vleermuis die je van afstand zag rondfladderen en die je hoogstens nog een keer te zien kreeg door een steentje op te gooien. De kloof was gapend groot tussen de realiteit en al die tot de verbeelding sprekende oren.....

Toen ik lid werd van de VZZ leerde ik met de Veldwerkgroep van de VZZ muizen vangen, bestuderen en andere zoogdieren zien en beluisteren. En met de vleermuisboys ervoer ik de stille, donkere en vochtige ondergrondse ruimten. Veel van die toen onbereikbaar lijkende plaatjes uit boeken werden werkelijkheid op mijn netvlies.

Wat maakt de VZZ nu zo bijzonder? Naar mijn mening is het de mix van de drie P's van Niko Tinbergen: Pluizer, Prikkebeen en Pallieter. Pluizer is de wetenschappelijk ingestelde, die alles uitzoekt en het naadje van de kous wil weten. Prikkebeen staat voor de archaïsche veldbioloog met oogkleppen op die alles wil beschermen. Pallieter, het geesteskind van Felix Timmerman, is de zinnelijke genie-ter van de Natuur. De VZZ biedt plaats aan personen die in meerdere of mindere mate eigenschappen van de bovengenoemde P-figuren in zich herkennen.

Nu ik de komende jaren naar Aruba vertrek heb ik batdetector en inloopvallen zorgvuldig ingepakt. Maar vooral gewapend met de kennis en vaardigheden, opgedaan bij de Veldwerkgroep van de VZZ hoop ik op Aruba de vrije tijd nuttig en aangenaam door te komen.

Ondertussen blijf ik lid van de VZZ.

Jan Piet Bekker
p/a BGD
Van Leeuwenhoekstraat 13
Oranjestad
Aruba

Gebruik dagrustplaats door steenmarters

Dennis Lammertsma

Begin 1991 bemerkten de bewoners van een woonhuis in Berg en Dal, nabij Nijmegen, dat er geregeld een steenmarter in hun huis verbleef, die enige schade aan het rieten dak veroorzaakte. Omdat ze op de hoogte waren van het feit dat in Nijmegen onderzoek aan steenmarters werd gedaan, werd contact opgenomen met het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek te Arnhem.

De toegang tot de dagrustplaats van de marter was vanaf de grond goed te zien en de ligging van het huis maakte het mogelijk om in de tuin voor wat langere tijd een TV-camera met infraroodverlichting op te stellen. Zodoende was het mogelijk het gebruik van de dagrustplaats te onderzoeken.

Onderzoek

Bij het onderzoek in Nijmegen was al eerder vastgesteld dat gezenderde steenmarters, *Martes foina*, af en toe gebruik maken van dezelfde dagrustplaats, soms zelfs gelijktijdig. Eventueel medegebruik door ongezonderde dieren kon hierbij uiteraard niet worden waargenomen. De situatie in Berg en Dal bood de mogelijkheid om nu eens specifiek te kijken hoeveel steenmarters een dagrustplaats benutten en hoe de dieren zich daar bij eventuele ontmoetingen gedragen.

Aangezien de nachttactieve steenmarter gevoelig is voor veranderingen in zijn omgeving, dienden de video-opnamen te worden gemaakt met infrarood licht. Met de "time-lapse" recorder konden opnames van verscheidene nachten op één band worden ge-

zet. Behalve de ingang van de dagrustplaats werden ook datum en tijd opgenomen. Naast een aantal live-opnamen door Gerard Müskens en Sim Broekhuizen, werden vanaf 11 februari tot 5 juli 1991 opnamen met een "time-lapse" recorder (3 beelden per seconde) gemaakt, die later door mij zijn uitgewerkt.

Vier dieren

Van februari tot begin juli 1991 maakten vier marters gebruik van de bewuste dagrustplaats. Marter 1 was circa 68 cm lang. Dit dier had een spitse kop, gave oorranden en een vlek op de linkerhelft van de bef. Gezien de lengte en de vorm van de kop was het een volwassen vrouwtje. Marter 2 was circa 73 cm lang (met staart-

De ingang van de dagrustplaats voor (links) en na het plaatsen van een metalen kraag om beschadiging van het dak te voorkomen.

Foto's Gerard Müskens

In de nacht van 9 op 10 maart vertoende marterman 3 zich voor het eerst bij de dagrustplaats. Na enig gesnuffel ging hij naar binnen. Enkele minuten later vloog hij weer naar buiten en maakte zich snel uit de voeten. Vrijwel direct daarna kwam mannetje 2, die enige minuten voor marter 3 was gearriveerd, met zijn kop tevoorschijn om na enig rondspeuren weer naar binnen te gaan. Blijkbaar verdedigde hij "zijn" dagrustplaats tegen een ongewenste indringer.

In de nacht van 3 op 4 mei werd de dagrustplaats nog tweemaal bezocht door marterman 3. De eerste keer rook deze aan de ingang en ging daarna met zijn kop naar binnen. Hij leek daarbij ergens van te schrikken en deinsde achteruit. Na enig aarzelen ging hij toch naar binnen, om enkele minuten later weer te vertrekken. Bij zijn tweede bezoek die nacht was marter 2 in de dagrustplaats aanwezig. Na 8 minuten vertrok marterman 3 rustig en nam zelfs de tijd om nog even te "zekeren". Hij leek nu niet meer te worden verjaagd, zoals dat op 9 maart wel het geval leek te zijn geweest.

Verstoring

Op 16 maart werd er, terwijl marter 2 overdag binnen was, een metalen kraag om de toegang van de dagrustplaats geplaatst om het wegzakken en uittrekken van rietstengels uit het dak te voorkomen. Na het invallen van de duisternis vertrok marter 2 zoals gebruikelijk, zonder extra aandacht aan de kraag te schenken. Gedurende de nacht kwam hij echter verscheidene malen aan de kraag ruiken, om daarna weer te vertrekken. Tegen de ochtend herhaalde zich dit nogmaals, maar hij durfde blijkbaar niet meer naar binnen te gaan. De volgende vier nachten kwam hij steeds aan de kraag ruiken, maar ging niet verder dan tot zijn schouders naar binnen. De daaropvolgende nachten verscheen hij helemaal niet meer bij de dagrustplaats en leek het erop dat de verstoring definitief was.

In de nacht van 29 op 30 maart verscheen hij echter weer. Na enig gesnuffel en nerveus heen en weer geloop over de bloembak ging hij toch naar binnen, waarna hij de dagrustplaats weer frequent gebruikte tot 8 juni, de laatste keer dat hij er de dag doorbracht.

Laatste bezoek

In de nacht van 5 op 6 april verscheen voor het eerst martervrouw 4 bij de dagrustplaats. Zij snuffelde wat bij de ingang en vertrok weer. In de nacht van 24 op 25 april herhaalde dit zich. Drie nachten later verscheen ze weer. Na het snuffelen ging zij nu echter ook naar binnen. Nog eenmaal kwam dit wijfje terug: in de nacht van 18 op 19 juni. Zij had toen een ei in haar bek en ging daardoor met nogal wat moeite naar binnen: pas na twee pogingen lukte het haar om met het ei naar binnen te gaan. Tot 5 juli, het einde van de waarnemingsreeks, werd de dagrustplaats niet meer door marters bezocht.

Verschuivende leefgebieden

Uit de waarnemingen blijkt dat binnen het tijdsbestek van 5 maanden de dagrustplaats door verscheidene marters werd gebruikt en soms zelfs door een mannetje en een vrouwtje gelijktijdig, zoals al eerder in Nijmegen was geconstateerd. Dat mannetje 3 op 9 maart voor mannetje 2 uit de dagrustplaats vluchtte, wijst er niet alleen op dat er tussen volwassen mannetjes competitie bestaat in het gebruik van dagrustplaatsen, maar ook dat mannetjes af en toe elkaars leefgebieden binnendringen.

Waarom vrouwtje 4 aanvankelijk niet naar binnen ging, is onduidelijk, vooral omdat het al bijna zes weken geleden was dat de dagrustplaats door vrouwtje 1 voor het laatst werd bezocht. Weliswaar bleek uit het eerder verrichte onderzoek in Nijmegen dat de leefgebieden van vrouwtjes strikt gescheiden zijn en dat volwassen vrouwtjes nooit samen in dezelfde dagrustplaats verblijven, maar ze bleken ook zeer snel in de gaten te hebben wanneer een territorium niet meer bezet was. Het gedrag van wijfje 4 wijst er daarom op dat op 5 april de dagrustplaats nog wel in het leefgebied van vrouwtje 1 lag, maar dat op 27 april, toen ze wel naar binnen durfde te gaan, het leefgebied van vrouwtje 1 was verschoven of anderszins vacant was geraakt.

De onzekerheid over de precieze grenzen van de leefgebieden van de individuele dieren toont de beperking van het observeren van ongezonderde dieren aan. Het voordeel van dit onderzoek was dat de incidentele bezoeken

ken van "vreemde" marters juist wel konden worden geregistreerd.

In totaal maakten vier steenmarters van de dagrustplaats gebruik.

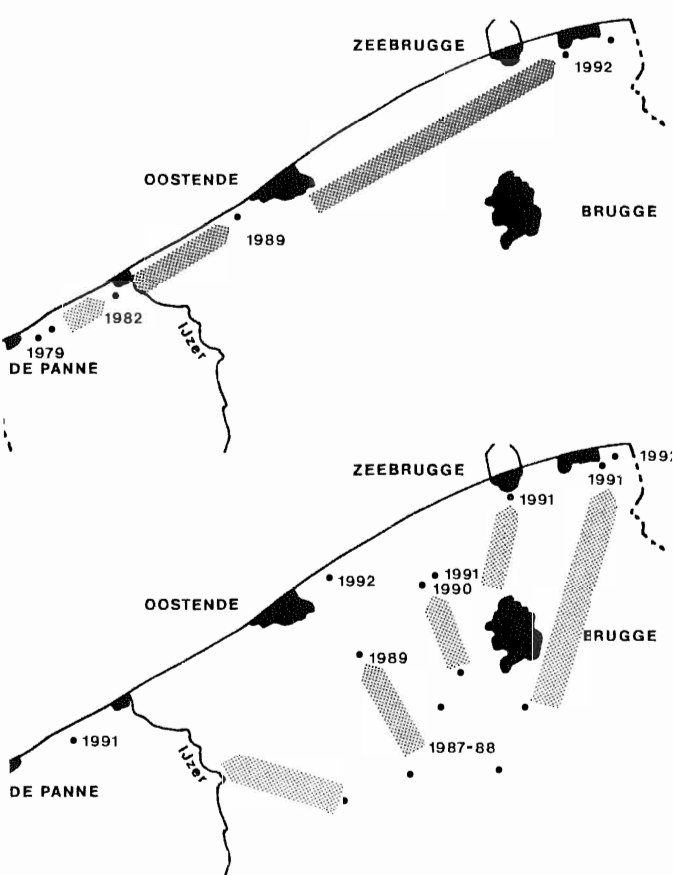
Foto Joop van Osch/IBN

D.R. Lammertsma, DLO Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Postbus 9201, 6800 HB Arnhem. Telefoon 085-452991.

Opmars eikelmuis en vos in Belgische kustduinen

John Van Gompel

Zowel eikelmuis als vos zijn cultuurvolgers. Dit maakt het hun gemakkelijker om nieuwe gebieden, waarin ook de mens actief aanwezig is, te koloniseren. De manier waarop dit aan de Belgische kust gebeurde, is voor beide soorten nochtans totaal verschillend.

Figuur 1. Waarnemingen van de eikelmuis aan de Belgische kust.

Figuur 2. Waarnemingen van de vos aan de Belgische kust en in de polders.

Uit Frankrijk

De eikelmuis, *Eliomys quercinus*, of fruitrat, zoals ze ook genoemd wordt, breidde zich langzaam uit langs de kuststrook van west naar oost (zie figuur 1). Aan de westkust was al enige tijd een geïsoleerde populatie aanwezig. Deze ontstond waarschijnlijk door migratie van dieren uit Frankrijk. De oudste waarneming bij Koksijde dateert van juli 1969. Vooral vanaf 1979 waren er talrijke waarnemingen en enkele vondsten, onder meer op zolders van schuren en gebouwen langs de binnenrand van het Westhoekreservaat te De Panne, bij de Doornpanne, in de Schipgatduinen, in Koksijde ook in een leegstaande school en in een villa. Pas in 1982 was er een eerste waarneming in Nieuwpoort, nog steeds ten Westen van de IJzer, gevolgd door nog een paar andere waarnemingen in 1990, onder meer van op zolders overwinterende exemplaren. In 1989 kregen we voor het eerst het bewijs dat eikelmuisen er in geslaagd waren de IJzer over te steken: op 3 februari 1989 werden vier slapende dieren aangetroffen in de dakisolatie van een huis op het Domein van Prins Karel te Middelkerke. Ze werden meteen doodgeknuppeld: men dacht dat het ratten waren (Opstaele 1989).

Naar het oosten

We waren er vrijwel zeker van dat de eikelmuisen, doordrijvers als ze zijn,

vroeg of laat ook oostelijker zouden opduiken. Vooral de binnenduinenranden van de gebieden in Bredene-De Haan en Knokke zijn geschikte vestigingsplaatsen, maar om die te bereiken moesten ze nog een paar serieuze obstakels overwinnen. Het zou boeiend zijn te weten hoe ze het juist gedaan hebben om hindernissen als Oostende, Blankenberge en het havengebied van Zeebrugge te omzeilen, maar ze deden het. In de zomer van 1992 waren er twee waarnemingen van wegspringende exemplaren in de Zwinbosjes te Knokke. Op 22 september 1992 vond zoogdierenman Rudy Van Torre een dood dier op een zolder te Duinbergen.

Hindernis overwonnen

In vergelijking met de oversteek van de IJzer waarvoor de eikelmuisen 20 jaar nodig hadden, bereikten ze de oostkust dus heel snel. Het is theoretisch mogelijk dat ze op een andere manier dan via de duingordel Knokke bereikten. Echter, tenzij dit op een onnatuurlijke manier gebeurde (bijvoorbeeld door uitzetting), is dit onwaarschijnlijk. De open kustpolders zijn als leefgebied voor de eikelmuis immers ongeschikt, en ook uit de bosrijke en meer gesloten landschappen rond Brugge zijn tot nu toe geen waarnemingen bekend. Bevestiging van de migratieroute door de duinengordel zal er misschien komen, wanneer er ook waarnemingen gedaan zullen worden in de duinen van Bredene-De Haan. Als ze dit gebied zijn gepasseerd dan zullen enkele exemplaren zich vrijwel zeker hebben gevestigd. Een vroegere melding uit dit gebied, een waarneming in een nestkast, bleek foutief: het betrof bosmuizen.

Ook de vos

De vos, *Vulpes vulpes*, heeft eveneens de kustduinen bereikt, maar op een heel andere manier dan de eikelmuis (zie figuur 2). Vanaf de tweede helft van de jaren '80 is de vos in aantal begonnen toe te nemen in de zandstreek ten westen en ten zuiden van Brugge. De migratie gebeurde vanuit Oost-Vlaanderen. Op het einde van de jaren '80 bleken de bosgebieden van Beernem-Oostkamp al een stevige populatie te herbergen. Het was te verwachten dat er exemplaren verder naar het noorden zouden uitzwermen. In de

Vanuit het zuiden veroverd de eikelmuis de Belgische kustduinen. Foto Johan De Meester

winter 1989-90 waren er vondsten in de polders. Op 17 december 1989 werd een verkeersslachtoffer op de autoweg te Ettelgem gevonden en in januari 1990 ook een op de baan Oostende-Brugge te Houthave. Van het eerste dier konden we de leeftijd en het geslacht bepalen. Het bleek een nog onvolwassen mannetje te zijn. Van de vos is bekend dat de mannelijke dieren het verst migreren en nieuwe woonplaatsen zoeken. In het voorjaar en de zomer van 1991 bereikten ze definitief de kust. Reeds in mei 1991 waren er verschillende waarnemingen van hetzelfde exemplaar in de duinen te Oostduinkerke (Monobloc) bekend. Begin augustus werd er weer een vos, mogelijk nog steeds dezelfde, waargenomen. Eveneens in het voorjaar van 1991 vestigde zich een vos in een berm onder een haag juist buiten de dorpskom van Houthave op 5 kilometer van de kust. Dit dier werd er waarschijnlijk door jagers gedood. In de achterhaven van Zeebrugge kwam het zelfs tot een geslaagde voortplanting: een moederdier met twee spelende jongen werd waargenomen bij het nest aan de voet van een oude dijk. Tenslotte zou er in de Zwinbosjes ook een vos zijn waargenomen.

Nog geen definitieve vestiging

Het jaar 1992 bracht niet de verwachte bevestiging van de aanwezigheid van de vos in de kuststreek. Enkel in de Paelsteenpanne te Bredene werden oude uitwerpselen gevonden van een vos die blijkbaar in de winter 1991-92 aanwezig geweest was. Begin maart

Ook de vos zet zijn eerste stappen in de Belgische kustduinen.
Foto Arnoud van den Berg

1992 was er een waarneming in de Oosthoekduinen in Knokke. In de duinen is het voedselaanbod voldoende groot en vanuit het binnenland migrerende dieren zullen zich ongetwijfeld ook in de toekomst proberen te vestigen. De te sterk versnipperde gebieden en vooral de te grote menselijke verstoring tijdens de zomermaanden zullen een definitieve vestiging bemoeilijken. Ook op de vele autowegen eist de grote verkeersdrukte zijn tol. In de polders komt daar nog de grote jachtdruk bovenop. Het ziet er dus naar uit, dat een blijvende vestiging van een stabiele populatie in de Belgische kustduinen voor de vos toch niet zo eenvoudig zal zijn.

Literatuur

- Opstaele P. 1989. Eerste gegevens over het voorkomen van de eikelmuis, *Eliomys quercinus*, aan de Middenkust (Raversijde). Duinen 3: 81-82.
Van Gompel J. 1987. Nieuwe vondsten van de eikelmuis, *Eliomys quercinus*, te Koksijde. Duinen 1: 16.

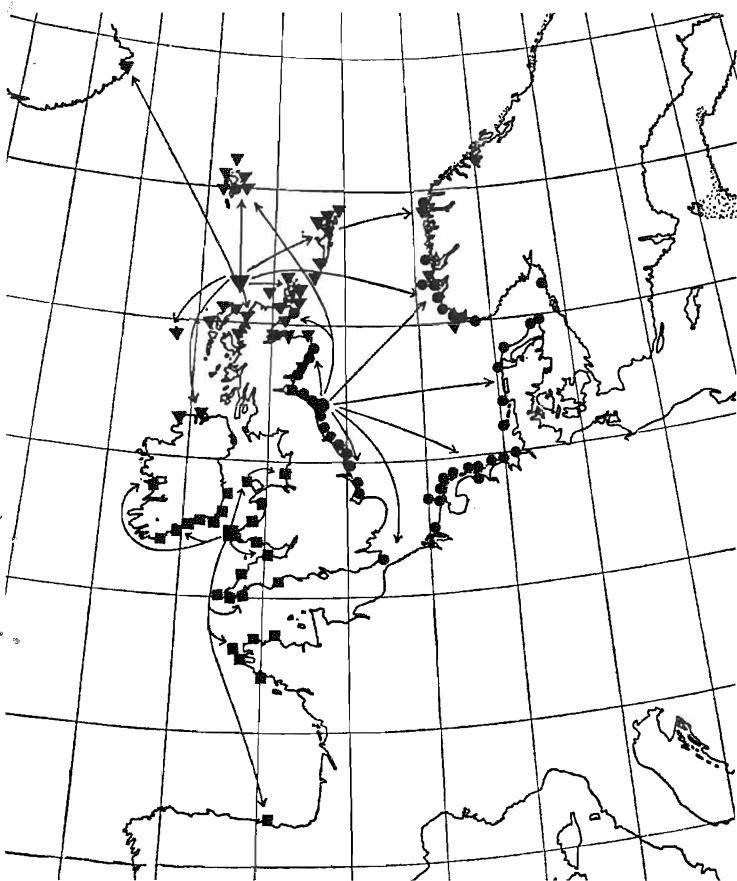
Dr. John Van Gompel, Koninginnelaan 40, 8370 Blankenberge.

Terug van weggeweest

De grijze zeehond in Nederland

Peter van Bree, Lies Vedder & Lenie 't Hart

De laatste tijd is er veel discussie over exoten en het exotenbeleid in Nederland. Volgens de Natuurbeschermingsraad zijn: "exoten door toedoen van de mens geïntroduceerde vertegenwoordigers van soorten of genetische vormen van soorten, die niet tot onze fauna behoren of daartoe in historische tijd niet behoord hebben en op natuurlijke wijze ons land niet bereikt zouden hebben". Er zijn echter ook zoogdieren die uit zichzelf, en dus niet door toedoen van de mens, ons land komen opzoeken. De grijze zeehond is daarvan een mooi voorbeeld.

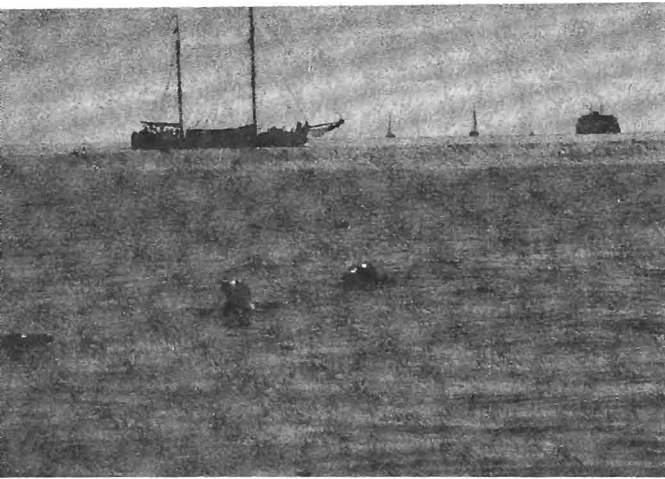

Terugmeldingen van in Groot-Brittannië gemerkte jonge grijze zeehonden. De met rondjes aangegeven dieren zijn die van Farne Eilanden. (Naar Hewer, 1974)

De grijze zeehond, *Halichoerus grypus*, is niet echt nieuw voor onze fauna. Lang geleden moet hij aan onze kusten tamelijk gewoon zijn geweest. De oudste tot nu toe bekende vondsten van de grijze zeehond in ons land komen van de Maasvlakte, zuidwestelijk van Hoek van Holland. Het betreft vondsten op opgespoten zand afkomstig uit de omgeving en van verschillende ouderdom, variërend van de Weichsel-ijstijd tot aan het vroege Holoceen (40.000 tot 10.000 jaar geleden). Hier zijn door de heer N.C. Kerkhoff veel fossiele beenderen gevonden, waaronder die van grijze zeehonden (Kerkhoff, 1990; van Bree & Bosscha Erdbrink, 1987). Gezien de kleur van de botten moet worden geconcludeerd dat de skeletresten dateren van het vroege Holoceen.

Prehistorie

De eerste prehistorische vondst werd gepubliceerd door van Giffen (1913). Hij vond de onderkaak van een grijze zeehond bij de afgraving van een terp bij Marsum, waarschijnlijk de terp van Ritsuma (Clason, 1988). Volgens van Giffen zou de vondst stammen uit de eerste eeuwen na Christus. Momenteel wordt aan die datering getwijfeld.

Grijze zeehonden bij Richel. Foto Zeehondencreche Pieterburen.

De volgende vondsten werden gedaan bij een opgraving bij Vlaardingen. Daar werd het achterste deel van een bovenschedel, een beschadigde bekkenhelft en een opperarmbeen gevonden (van Bree, 1961). De resten uit Vlaardingen stammen ongeveer uit 2200 voor onze jaartelling. Daarna komen er meer vondsten bij opgravingen van pre- en vroeghistorische woonplaatsen te voorschijn: Leidschendam (Groenman - van Waateringe et al, 1968), Velzerbroek (Marinelli, 1991), Hekelingen (Prummel, 1987), Middelstum (Clason, 1988), en Vogelenzang (Clason, 1967). Uit deze opsomming blijkt dat de soort in Nederland niet zeldzaam geweest kan zijn. Hetzelfde beeld kennen we ook in het buitenland (onder meer in Denemarken), waar bij opgravingen van prehistorische en vroeghistorische afvalhopen geregeld skeletresten van grijze zeehonden werden gevonden. Interessant is dat zij veel algemener zijn dan de resten van gewone zeehonden.

Het is duidelijk dat er op de grijze zeehond werd gejaagd en dat kon alleen als de dieren hier ook echt leefden. Waarschijnlijk is die jacht zo intensief geweest dat de soort uit ons faunagebied is verdwenen. Ook rond Groot-Brittannië was (in tamelijk recente tijd) de soort door bejaging zeldzaam geworden. Zo zeldzaam dat men het nodig achtte om de dieren in 1932 wettelijk te beschermen. Gedurende de eerste tien jaren nadat de "Grey Seals Protection Act" in werking was gesteld, was van het effect van de bescherming weinig te merken. Daarna gingen de populaties steeds sterker groeien. De verdere

ontwikkeling is in de Engelse literatuur goed gedocumenteerd (zie onder andere Hewer, '74 en Hickling, '62).

Eerste waarnemingen

In de tweede helft van 1955 wordt de eerste grijze zeehond weer in Nederland gesignaleerd, bij Texel (bij de Keizersruggen). Het volwassen exemplaar werd zelfs gefilmd. Over deze waarneming verscheen eerst een kort bericht (van Bemmels, 1955) en later een uitvoeriger artikel (Kristensen, 1957). Dan, op 9 jan. 1958, wordt bij de dijk van Uithuizermeeden de eerste jonge grijze zeehond gevonden (Hickling, 1962; van Haaften, 1974). Hij bleek gemerkt op de Farne Eilanden. Vele jonge dieren (zie tabel) zouden dit jong volgen. Niet alleen werden steeds meer jonge dieren uitgeput op onze kusten aangetroffen, maar ook vissers vonden tijdens het vissen op de Noordzee met regelmaat grijze zeehonden in hun netten (van Bree, 1972).

Een gedetailleerde lijst van vondsten en waarnemingen van de grijze zeehond versijnt in 1974 (van Haaften, 1974). Die gegevens zijn ook verwerkt in de tabel. Van Haaften schrijft dat veel van de jonge dieren, ondanks goede verzorging, na enige maanden doodgaan. Daarbij moet worden opgemerkt dat er toen veel minder bekend was over de biologie, de fysiologie en de verzorging van zeehonden in het algemeen en van jonge zeehonden in het bijzonder, dan op dit moment. Hij meldt verder dat tot de publicatiedatum van zijn boekje 46 jonge exemplaren van de grijze zeehond bekend zijn uit het Nederlandse faunagebied, 5 éénjarigen, 4 subadulten en 5 adulte dieren (vier tot vijf jaar oud).

Herkomst

Veel van de grijze zeehonden, die op de Nederlandse kust aanspoelen, komen van de Farne Eilanden, een groep kleine eilandjes voor de Engelse oostkust, ter hoogte van de grens tussen Engeland en Schotland. De jongen worden daar geboren van midden oktober tot medio december met een piek rond 7 november. De eerste 15 à 17 dagen blijven zij aan land en worden daar gezoogd door de moeder dieren. Aanvankelijk blijft de moeder bij het jong, later in de zoogperiode verlaat ze het jong van tijd tot tijd om zelf

Witte grijze zeehond, ongeveer één week oud, na storm opgevangen in Pieterburen.

Foto Zeehondencrèche Pieterburen.

te foerageren. De jongen hebben bij de geboorte een witte wollige vacht (lanuga), die vaak crèmekleurig gevlekt is of geel door het vruchtwater. Na 10 tot 14 dagen begint het jonge dier te verharen. Niet volledig verhaarde dieren (jonger dan 6 weken ongeveer) of zelfs nog grotendeels witte exemplaren zijn op onze kust gevonden. Zowel op de Farne Eilanden als in andere kolonies (Hebriden, Orkney Eilanden) worden pasgeboren jongen gemerkt en soms van een lik verf op hun witte vacht voorzien. Hierdoor weten wij dat ze in de eerste maanden van hun leven grote afstanden kunnen afleggen (zie kaart).

Vaste voet

Aanvankelijk werden jonge, uitgeputte en soms zieke aangespoelde grijze zeehonden naar dierentuinen en naar het Natuurhistorisch Museum op Texel van wijlen Gerrit J. de Haan gebracht. Vanaf 1971 werden de dieren meestal naar de Zeehonden-crèche te Pieterburen gebracht. Eerst nog wat primitief, maar later heel specialistisch werden zij daar verpleegd en als ze weer op krachten waren vervolgens vrijgelaten. Allereerst geschiedde dit bij Amrum in Duitsland, omdat zich daar een kleine kolonie grijze zeehonden bevond, later werden de dieren voornamelijk uitgezet bij Vlieland en Terschelling, aanvankelijk op de Engelse Hoek, later, toen

jaar	A	B	C
1958	1	-	-
1959	2	2	-
1960	1	4	-
1961	2	1	-
1962	1	4	-
1963	3	1	-
1964	-	1	-
1965	-	1	-
1966	2	6	-
1967	-	2	-
1968	1	3	-
1969	2	3	-
1970	2	3	-
1971	2	3	-
1972	5	3	-
1973	2	7	-
1974	4	2	-
1975	3	-	-
1976	4	2	-
1977	4	5	-
1978	9	6	-
1979	7	7	2
1980	9	11	7
1981	-	10	8
1982	2	8	16
1983	-	8	31
1984	1	3	43
1985	-	4	60
1986	-	3	59
1987	-	5	66
1988	9	11	66
1989	13	12	80
1990	3	15	90
1991	7	24	120

Tabel 1. Aantal grijze zeehonden in Nederland gevonden sinds 1958. A = dode exemplaren; B = levende dieren (voor 1971 opgenomen in dierentuinen, na 1971 opgenomen in zeehondencrèches en weer uitgezet); C = jaarlijkse telling (P.J.H. Reijnders) vanuit de lucht.

Gewone en grijze zeehond samen op een plaat; de soorten verdragen elkaar goed.

Foto Zeehondenrèche Pieterburen

deze plaat min of meer verdween (1988), op de Richel. Ook op het Nederlandse wad had zich aan het eind van de zeventiger jaren een kleine kolonie volwassen grijze zeehonden gevestigd, vermoedelijk tengevolge van de verstoring van de geboortekolonies op de Schotse eilanden (om de groei van de grijze zeehondenpopulatie aldaar tegen te gaan). Zo kon het gebeuren dat in de tweede week van januari 1985 de eerste weer in Nederland geboren grijze zeehond werd waargenomen ('t Hart et al, 1988). Later volg-

den meer geboorten (zie Vedder et al, 1992) en in de winter 1991/1992 werden voorzover bekend, 21 dieren in de Waddenzee geboren. Het ziet er dus naar uit dat de soort zich weer blijvend in Nederland heeft gevestigd.

Toekomst

Hoe groot de groep grijze zeehonden in de Waddenzee uiteindelijk zal worden, is onduidelijk. Door de toegenomen recreatiedruk zijn er maar weinig plaatsen (dichtbij diep water) waar de grijze zeehonden niet door de mens worden gestoord, zodat de populatie

waarschijnlijk nooit erg zal toenemen. Ze zullen zich slechts kunnen handhaven op de hooggelegen zandplaten bij de zeegaten tussen de Waddeneilanden die slechts bij grote uitzondering onder water komen, zoals de 'Richel' ten zuiden van het eiland Vlieland. Een situatie als in Nederland vinden we ook in het Duitse Waddengebied (Scheibel & Weidel, 1988). De angst dat de grijze zeehond een voedselconcurrent van de gewone zeehond, *Phoca vitulina* zou zijn is ongegrond. De aard van het voedsel en de plaats waar wordt gevoerageerd zijn geheel anders: de gewone zeehond leeft van voorjaar tot herfst in ondiep water (Waddenzee) en eet vooral de daar levende vissen zoals platvis, terwijl de grijze zeehond zich vestigt bij de zeegaten en in diep water zijn voedsel zoekt, vooral rondvis en kreeftachtigen.

Literatuur

- Bemmel, A.C.V. van, 1955. *Halichoerus grypus*, de Grijze Zeehond, gesignaleerd. Mededelingenblad Ver. Zoogdierk. Zoogdierbesch. 1 (11):118 (met voetnoot van A. Scheygrond op p.119).
- Bree, P.J.H. van, 1961. On the remains of some Carnivora found in a prehistoric site at Vlaardingen. *Beaufortia*, 8(91):109-118.
- Bree, P.J.H. van, 1972. On a luxation of the skull-atlasjoint and consecutive ankylosis in a Grey Seal, *Halichoerus grypus*, with notes on other Grey Seals from the Netherlands. *Zool. Mededel.*, 47:331-336.
- Bree, P.J.H. van & D.P. Bosscha Erdbrink, 1987. Fossil Phocidea in some Dutch collections. *Beaufortia* 37 (3):43-66.
- Clason, A.T., 1967. Animals and man in Holland's past. J.B. Wolters, Groningen.
- Clason, A.T., 1988. De Grijze Zeehond, *Halichoerus grypus*. In M.Bierma, A.T.-Clason, E.Kramer & G.J. de Langen (Eds). Terpen en wierden in het Fries-Groningse kustgebied. Wolters, Noordhoff/Forsten, Groningen.
- Gelder-Ottway, S.M. van, 1988. Animals bones from a pre-roman iron age coastal marsh site near Middelstum (Province of Groningen, the Netherlands). *Paleohistoria*, 30:125-142.
- Giffen, A.E. van, 1913. Die Fauna der Wurten. E.J.Brill, Leiden.
- Groenman- van Waateringe, W., A. Voorrips & L.H. van Wijngaarden-Bakker, 1968. Settlements of the Vlaardingen culture at Voorschoten and Leidschendam (ecology). *Helinium*, 8:105-130.
- Haaften, J.L. van, 1974. Zeehonden langs de Nederlandse kust. *Wet. Med. KNNV*, Hoogwoud, nr.101:1-36.
- Hart, L.'t, A. Moesker, L. Vedder & P.J.H. van Bree, 1988. On the pupping period of Grey Seals, *Halichoerus grypus*, reproducing on a shoal near the Islands of Terschelling, the Netherlands. *Z.Säugetierkunde*, 53:59-60.
- Hewer, H.R., 1974. *British Seals*. Collins, London.
- Hickling, G., 1962. *Grey Seals and the Farne Islands*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Kerkhoff, N.C., 1990. Roofdierresten van de Maasvlakte. *Cranium*, 7 (1):47-49.
- Kristensen, I., 1957. Een grijze zeehond *Halichoerus grypus* bij Texel. *Lev. Natuur*, 60:62-63.
- Marinelli, M., 1991. Zoöarcheologisch onderzoek van het botmateriaal uit de Midden en Late Bronstijd van de opgravingen te Velzerbroek in 1985 en 1990 (ongepubl. doctoraal verslag Inst. Pre-en Protohist. Archeologie, Univ. van Amsterdam).
- Prummel, W., 1987. The faunal remains from the Neolithic site of Hekelingen III. *Helinium*, 27:190-258.
- Scheibel, W. & H.Weidel, 1988. Zum Vorkommen von Kegelrobben *Halichoerus grypus*, in Schleswig-Holstein. *Zool. Anzeiger*, 220 (1/2):65-70.
- Vedder, L., L. 't Hart & P.J.H. van Bree, 1992. Further notes on the pupping period in a recently founded colony of Grey Seals in the Netherlands. *Z.Säugetierkunde*, 57:116-117.

Onze dank gaat uit naar L.H. van Wijngaarden-Bakker voor haar overzicht van prehistorische en vroeghistorische vondsten van grijze zeehonden, naar de heer N.C. Kerkhoff voor zijn gedetailleerde lijst van resten van grijze zeehonden gevonden op de Maasvlakte, naar dr. J.L. van Haaften voor het beschikbaar stellen van zijn vondstenarchief van grijze zeehonden en naar dr. P.J.H. Reijnders die ons toestond zijn jaarlijkse luchttellingen van grijze zeehonden te publiceren.

- Dr. P.J.H. van Bree, Instituut voor Taxonomische Zoölogie, Postbus 4766, 1009 AT Amsterdam

- Drs. E.J. Vedder en L. 't Hart, Zeehondencrèche Pieterburen, Hoofdstraat 94a, 9968 AG Pieterburen.

Een eenzame dood

Vleermuizen in het prikkeldraad

Aldo Voûte

Het gebeurt zelden dat we vleermuizen vinden die een natuurlijke dood zijn gestorven. Vleermuizen zijn bovendien zelden slachtoffer van het verkeer. Om dode vleermuizen te vinden, moet je oog op straat of buiten op de grond toevallig op een bruinzwart vodje vallen, dat er iets anders uitziet dan een dood blad. Toch gebeurt het soms, als je er op gespist bent. Recent gepubliceerde waarnemingen attenderen op een mogelijk serieuze doodsoorzaak van vleermuizen: prikkeldraad.

Een toevalstreffer

Op vakantie in de Achterhoek fietste ik op 18 juli 1992 in de buurt van het Gelderse Geesteren. Genietend van zomers weer en een prachtig landschap waren mijn gedachten ver van vleermuizen. Toch heb je kennelijk een extra zintuig dat waarschuwt bij het zien van iets ongewoons. Het decor was een smalle landweg met aan weerszijden laanbomen, daarbuiten weiland en akkerland. Er was kort geleden gehooïd. Aan het prikkeldraad dat de grens vormt tussen wegberm en weiland hingen hier en daar plukjes hooi, wapperend in de wind. Niets bijzonders. Totdat mijn oog door een toeval viel op iets dat er net even anders uitzag. Ik was al doorgereden toen ik door een onzeker gevoel omkeerde om het "plukje hooi" nader te bekijken. Deze onzekerheid werd beloond. Het was geen hooi maar een uitgedroogde half vergane vleermuis, met de staartheid vastgespietst aan een stekel van het prikkeldraad. Na het dier gefotografeerd te hebben kon ik het slechts met moeite losmaken. Het prikkeldraad waaraan het dier was omgekomen stond onder stroom. Pas nadat ik de pulserende stroomstoten met een paar grashalmen had afgeleid, kon ik de staartheid lospeuteren van de stekel. Het dier was zover in staat van ontbinding dat ik pas later

aan de hand van het gebit kon vaststellen dat het om een laatvlieger *Eptesicus serotinus* ging.

Incident of serieuze bedreiging?

Met deze schamele resten in de hand vraag je je af of je hier getuige bent van een incident, of dat het het spreekwoordelijke topje van de ijsberg is, dat ons een blik gunt op een serieuze doodsoorzaak van vleermuizen. Als vleermuisbeschermers en -onderzoekers zijn we daar nog niet uit. In de Nieuwsbrief van de Vleermuiswerkgroep Nederland zijn al verschillende waarnemingen van en beschouwingen over dit verschijnsel gepubliceerd (Kapteyn, 1989; Voûte, 1989; Voûte, Hepp & Hepp, 1990; Van Laar, 1990; Voet, 1990; Verheggen & Erkenbosch, 1990; Boonman, 1991; Jansen, 1991; Bruyn, 1992). Uit deze berichten blijkt, dat de slachtoffers vier keer rosse vleermuizen *Nyctalus noctula* waren, twee keer laatvliegers en twee keer watervleermuizen *Myotis daubentonii*. Voorts wordt duidelijk dat de dieren bijna altijd met de staartheid aan een stekel van het prikkeldraad vastzitten. Tenslotte betreft het bij drie van de acht waarnemingen onder stroom staand prikkeldraad dat tot het ongeluk heeft geleid.

Acht maal werd er dus een verongelukt dier beschreven en eenmaal werd

Toevalstreffer? Vleermuis in het prikkeldraad.
Gasteren 18 jul 1992. *Foto Aldo Voûte*

waargenomen dat een rosse vleermuis de botsing met het prikkeldraad overleefde en direct kon doorvliegen. Aan deze lijst kunnen we nu onze Geesterense laatvlieger toevoegen. Weer een met de staarthuid aan onder stroom staand prikkeldraad geregen dier. Als we beseffen dat dit gevallen zijn van dieren die toevallig werden ontdekt door waarnemers die met wat meer aandacht voor hun omgeving om zich heen kijken dan de doorsnee recreant, dan mogen we ook veronderstellen dat het om meer dan enkele incidenten gaat. Wellicht sneuvelen zo in het gehele land vele tientallen dieren per jaar.

Schrikdraad

Op onze hele vleermuispopulatie zijn enkele honderden dieren natuurlijk niet veel; een te verwaarlozen vermindering van het aantal vleermuizen. Toch zijn er voldoende argumenten om aan de bel te trekken. Het gaat immers om dieren die ellendig sterven, vermoedelijk na een uren- tot dagenlange marteling. Dit alleen al moet een stimulans zijn om te zien of we

kunnen komen tot een oplossing van dit probleem. Maar er is nog een reden om aandacht aan deze doodsoorzaak te besteden. Wellicht is het niet toevallig dat het in vier van de negen gevallen ging om prikkeldraad, dat tijdens het ongeluk als schrikdraad werd gebruikt. Hoe het komt dat vleermuizen zich vastspietsen aan prikkeldraad is nog volstrekt onduidelijk. Misschien is het puur toeval dat ze met hun staarthuid het draad aanraken. Misschien 'zien' ze met behulp van hun echolokatie een stekeltrosje aan voor een insect dat op de draad zit. Misschien willen ze alleen maar een echt insect van de draad pakken, of komen ze in een buitelandse achtervolging van een insect tegen het draad terecht. Het is niet duidelijk of het schrikdraad extra aantrekkingskracht op vleermuizen uitoefent doordat het pulserend onder stroom staat. Het is niet uitgesloten dat de dieren worden aangetrokken door de wisselende elektrische velden rond de draden of

Waarom de rosse vleermuis vaker het slachtoffer wordt, is niet bekend. Foto Dick Klees

door de pulserende geluiden die soms zelfs voor de mens hoorbaar zijn, als er sprake van kortsluiting is en er vonken overspringen, maar die ook zonder kortsluiting bijna altijd met een vleermuisdetector waargenomen kunnen worden.

Andere constructie

Volgens mij zijn er genoeg argumenten aan te voeren om een verbod op het gebruik van prikkeldraad als schrikdraad in te voeren. Het is voor mens en huisdier vaak al moeilijk genoeg om ervoor te zorgen het onaangename contact met prikkeldraad te vermijden. Veel akeliger wordt het als blijkt dat deze draad ook nog als schrikdraad wordt gebruikt, zeker als er met de stroomlevering is geknoeid zodat er gevaarlijke spanningen of

stroomsterkten op de draad staan. Recent ontwikkelingen op het gebied van de constructie van schrikdraad vertonen in dit opzicht verbetering. Steeds vaker worden, zeker voor tijdelijke afzettingen, draad- of lintvormige schrikdraden gebruikt die voor zover nu valt te overzien geen gevaar voor vleermuizen opleveren. Bovendien worden over het geheel genomen meer afzettingen rond weilanden en akkers opgeheven, omdat het vee in toenemende mate op centrale plaatsen (open loopstallen) wordt gevoerd met gras dat elders op grote weilandpercelen wordt verbouwd. Door een grootschaliger indeling van het weiland en het toenemende aantal weilanden dat zelden of nooit door het vee wordt betreden, neemt de noodzaak van het gebruik van prikkelschrikdraad af. Laten we hopen dat door deze ontwikkeling, die overigens de schoonheid van het boerenland niet bepaald ten goede komt, de marteldood van menig vleermuis geleidelijk aan ook tot het verleden zal behoren.

Literatuur

- Boonman, A., 1991. Rosse vleermuis overleeft aanvaring met prikkeldraad (II). VLEN-Nieuwsbrief 10:10-12.
- Bruyn, Z., 1992. Watervleermuis aan prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 11:12.
- Jansen, S., 1991. Een oude waarneming van een laatvlieger als prikkeldraadslachtoffer. VLEN-Nieuwsbrief 10:12.
- Kapteyn, K., 1989. Laatvlieger *Eptesicus serotinus* vindt de dood in prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 2:2-3.
- Laar, V. van, 1990. Rosse vleermuis *Nyctalus noctula* dood aangetroffen in een prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 5:13.
- Verheggen, L. & H. Erkenbosch, 1990. Rosse vleermuis overleeft aanvaring met prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 7:16-17.
- Voet, P., 1990. Watervleermuis in prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 5:13.
- Voûte, A.M., 1989. Nogmaals vleermuis in prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 3:5-6.
- Voûte, A.M., P. Hepp & N. Hepp, 1990. Help, er zit een vleermuis in het prikkeldraad. VLEN-Nieuwsbrief 5:12-13.

Dr. A.M. Voûte, van Lijndenlaan 8, 3768 MG Soest.

Variatie in sociaal gedrag en terreingebruik bij reeën

Luc Wauters

Het sociale leven van reeën is tamelijk ingewikkeld. In de zomer leven de volwassen dieren in een eigen leefgebied. Maar 's winters sluiten ze zich aaneen tot groepen en vallen de grenzen weg. Daarnaast gedragen bokken en geiten zich verschillend.

Van oktober tot april leven reeën in groepjes.
Foto Theo Jacobs

Reeën *Capreolus capreolus* zijn plaatsrouw. Eénmaal als volwassen dier in een gebied gevestigd, zullen ze er de rest van hun leven doorbrengen. Het gebied dat door een ree wordt gebruikt, waarin het voedsel zoekt en slaap- en rustplaatsen heeft, noemt men de "home range". Home ranges van buren kunnen elkaar overlappen, dat wil zeggen dat delen van het gebied door verschillende exemplaren worden gebruikt. Een andere moge-

lijkheid is dat een gebied exclusief toebehoort aan één individu, de grenzen markeert en ze indien nodig verdedigt tegen soortgenoten. In dat geval spreken we van een territorium. De theorie zegt dat territoriaal gedrag zal optreden wanneer de baten van het exclusieve bezit van een territorium hoger zijn dan de kosten van het verdedigen (Brown, 1964). Dit lijkt ingewikkeld maar is in feite een eenvoudige economische regel. Het verdedigen van een territorium zal enkel optreden wanneer dit de eigenaar winst oplevert, door bijvoorbeeld te kunnen beschikken over belangrijke voedselbronnen.

Biotoopvoorkeur

De ree kwam oorspronkelijk alleen voor in voldoende uitgestrekte bossen. De laatste tientallen jaren echter worden in Centraal- en Oost-Europa, en meer recent ook in Frankrijk en Nederland, zogenaamde veldreeën waargenomen, dit zijn reepopulaties die in open terreinen met een minimum aan dekking (houtkanten, bosjes, ruigten) leven. Voedselaanbod en dekking zijn voor veldreeën dus totaal anders dan voor bosreeën, hetgeen een sterke invloed zal hebben op de sociale organisatie en het ruimtegebruik. In dit artikel bekijk ik hoe de ree leeft in bosgebieden.

Variatie in sociale organisatie

Vanaf oktober tot ongeveer half april merken we bij het observeren van reeën dat ze meestal in groepjes leven. Het leven in een groep biedt verschillende voordelen: een verhoogde veiligheid tegen roofdieren, meer tijd voor voedsel zoeken en het verminde-

ren van concurrentie om goede voedsel- en rustplaatsen. De samenstelling van deze groepen en de groeps-grootte blijkt sterk afhankelijk te zijn van het biotoop, de geslachtsverhouding en de populatiedichtheid (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979; Poutsma, 1987). Zo werden groepen gevonden van 2-4 reeën in uitgestrekte wouden met veel dekking en een lage dichtheid; 5-7 reeën in gebieden met hogere dichtheid en verspreide schuilplaatsen en voedselbronnen; 3-14 stuks (gemiddeld 8) bij zeer hoge dichtheid (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979).

In de regel wordt de basis van een familiegroep gevormd door een volwassen dominante reeëit met haar jong(en) van de voorbije zomer en eventueel een 1 jaar oude dochter (Kurt, 1968). De dominante geit is de leider van de groep die aangeeft waar voedsel wordt gezocht, waar wordt geslapen en vaak ook wanneer de groep op de vlucht slaat. Meestal voegt één volwassen bok, soms samen met een jaarling (een jonge bok in zijn tweede winter), zich bij zo'n groep. De samenstelling van groepen is in populaties met een beperkte dichtheid vrij stabiel. Waar reeën bij hoge dichtheden leven werd aangetoond dat vooral bokken en jaarlingen zeer vaak wisselen tussen groepen. In zijn vrijwel volledig gemerkte populatie vond Strandgaard (1972) dat een bepaalde groep, die een duidelijk begreind gebied bewoonde, schommelde in groeps-grootte van 3 tot 14 stuks. In de loop van de winter werden niet minder dan 21 verschillende dieren in deze groep waargenomen. Verschillende leden van de groep waren verwant (moeder-dochter relaties) en hoewel verwante reekalveren meestal samen in de groep vertoefden met hun moeder, was toch regelmatig één der verwante dieren afwezig. In een Nederlandse studie in een bosgebied van 67 hectare werd een gemiddelde groeps-grootte van 2,7 dieren gevonden (Poutsma, 1987). Deze groepen bestonden steeds uit een dominante reeëit, haar jong(en) en soms een één jaar oude geit. De dominante bokken wisselden tussen de groepen. Hun aantal is afhankelijk van het aantal

groepen dat tijdens de winter in hun home range verbleef. Voor zijn 3 territoriale bokken vond Poutsma (1987) dat er gemiddeld 2,8 groepen per territorium aanwezig waren, en dat de bokken ongeveer 60% van hun tijd doorbrachten in de groep met de meest dominante geit, 30% in een groep met een jongere reeëit als leidster en 10% in andere groepen (die meestal buiten zijn territorium foeraerden) of alleen. Hij concludeerde hieruit dat volwassen mannetjes een voorkeur hadden voor een bepaalde dominant geit en zich bij voorkeur bij haar groep voegden. Het voordeel voor het mannetje lijkt duidelijk: door de dominante reeëit met zich trouwd te maken, vergroot hij waarschijnlijk de kans om de volgende zomer met haar te kunnen paren. Wanneer we ervan uitgaan dat de meest dominante geit de beste voedselplaatsen gaat opeisen en verdedigen, dan maakt zij een grotere kans haar jongen veilig groot te brengen dan ondergeschikte reeën. Door met een dominante geit te paren verhoogt de bok dus ook zijn eigen voortplantingssucces (Poutsma, 1987). De bokken blijven echter steeds meerdere reeëiten bezoeken, waarschijnlijk om hun kansen op polygame relaties gaaf te houden.

Veranderingen in de lente

Rond eind maart, begin april vallen de familiegroepen uiteen. De volwassen bokken zijn de eersten om de groep te verlaten. Hun gewei is nu immers volgroeid en tijdens het vegen komt de productie van manlijke hormonen op gang. Hierdoor worden de bokken meer agressief en begint de strijd tussen de volwassen bokken om de beste territoria (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979). Ook de nu ongeveer één jaar oude bokkalveren verlaten de familiegroep, meestal spontaan. Zij zullen emigreren of rondtrekken. Moeder en dochter blijven

Het merken van territoria met geurstoffen.

Foto Pieter Elbers

Voor bokken komt het erop aan met zoveel mogelijk geiten te paren.

Foto Theo Jacobs

het langst bij elkaar. Wanneer de dracht van de volwassen reeget op zijn einde loopt, wordt ze agressiever tegen haar dochter en maakt haar duidelijk, met dreighoudingen of door haar te verjagen, dat ze moet emigreren. Strandgaard (1972) besluit hieruit dat het sociale conflict tussen moeder en dochter de voornaamste oorzaak is van emigratie bij jaarlinggeiten. De dominante reegeten nu ook elk een territorium innemen waarin ze hun jongen zullen werpen en grootbrengen.

Territoriaal gedrag

Het gedragspatroon behorend bij het verdedigen of opeisen van een territorium vertoont verschillende elementen waarvan het gewei vegen, markeren en agressie de meest belangrijke zijn. De toename van agressie is te wijten aan het verwijderen van de bast van het gewei (vegen), dat bij oudere bokken vroeger in het jaar gebeurt dan bij jongere bokken. Daardoor kunnen oudere bokken de beste territoria innemen. Uit de meeste studies blijkt dat een hogere leeftijd tot een hogere mate van agressie leidt en een hogere dominantie-positie, onafhankelijk van het gewicht of de geweigrootte van de bokken. Reebokburen kennen elkaar en de met geur gemarkeerde territoriumgrenzen worden meestal gerespecteerd. In de zeldzame gevallen dat het toch tot territoriale conflicten komt, zal de intensi-

teit van het conflict afhankelijk zijn van het verschil in sociale rang tussen beide concurrenten. Voor een oude dominante bok zal het volstaan imponergedrag en dreighoudingen aan te nemen om jonge, ondergeschikte indringers te verjagen. Wanneer echter twee bokken van gelijke ouderdom en rang tegenover elkaar staan kan het tot gevechten en spectaculaire achtervolgingen komen, die meestal wel van korte duur zijn (Stubbe & Passarge, 1979). Zoals bij de meeste territoriale soorten is de dominantie-verhouding sterk plaatsgebonden, de territoriumeigenaar is alleen in zijn territorium de meest dominante reebok.

Volwassen reegeten vertonen geen opvallend territoriaal gedrag, maar leven wel solitair in gedeeltelijk overlappende home ranges (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979; Vincent et al, 1983). Tijdens de periode dat ze moeten werpen verdedigen ze een klein territorium dat intens gemarkeerd wordt en waaruit alle andere reegeten worden verjaagd (Stubbe & Passarge, 1979). Zowel de home ranges van geiten als de territoria van bokken worden dus veelvuldig gemarkeerd, zodat de burenen geïnformeerd worden over de identiteit van de eigenaar en, indien een geiter haar oestrus-cyclus. Het is dus duidelijk dat territoriaal gedrag bij reeën in de eerste plaats te maken heeft met het voortplantingsgedrag. Voor reebokken komt het erop aan een zo groot mogelijk territorium te verdedigen tegen indringers en te paren met zoveel mogelijk geiten. Voor reegeten is het bezit van een gebied met veilige schuilplaatsen belangrijk om de overlevingskansen van haar jongen tijdens de eerste weken te verhogen.

Territorium bij reebok

Een goed territorium moet aan bepaalde eisen voldoen met betrekking tot de grootte, het terreingebruik, de kwaliteit en de eventuele overlap met de home ranges van geiten. In deze eigenschappen zal variatie bestaan ten aanzien van het voedselaanbod, de dichtheid en de sex ratio van de populatie en de geografische ligging van het gebied. Ook binnen één populatie zal individuele variatie optreden af-

Soms ontstaan spectaculaire gevechten tussen bokken bij het verdedigen van een territorium.

Foto Theo Jacobs

hankelijk van de ouderdom (en dus dominantie-positie) en eventueel de conditie (gewicht) van de bokken (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979; Bideau et al, 1983, 1985; Chappuis, 1985; König, 1987). De geografische ligging en de aard van het biotoop zijn van groot belang. Reebokken in geschikte loofbosbiotopen in Zuid-Engeland hebben territoria van 7,4 hectare (Chapman, 1977), terwijl in het harde bergklimaat van de Karpaten de territoria zich kunnen uitstrekken over 400 à 500 hectare (Stubbe & Passarge, 1979). Dit zijn uiteraard zeer extreme verschillen die we niet aantreffen als we West-Europese populaties vergelijken. Uit gegevens uit Engeland, Frankrijk, Duitsland en Zwitserland heb ik de relatie onderzocht tussen dichtheid en territoriumgrootte van de bokken (tabel 1). Deze cijfers wijzen op een afname van de territoriumgrootte bij een toenemende dichtheid (Wauters, 1989). De vraag blijft nu wat het gevolg is van wat. Neemt de dichtheid toe in goede biotopen waar bokken kleine territoria bewonen, of worden de bokken gedwongen hun territorium te verkleinen bij toenemende dichtheid door de hogere mate van concurrentie.

Het gebruik van het territorium is afhankelijk van de structuur van het bosgebied. In uitgestrekte bossen met een homogene vegetatie is ook het

terreingebruik vrij homogeen (Bideau et al, 1983; Chappuis, 1985; König, 1987). In gebieden met lage dichtheid en grote territoria (Bideau et al, 1983) zijn de territoria niet volledig exclusief, maar gaan de randen overlappen. Daarbij wordt het territorium niet homogeen gebruikt maar zal de bok zich gedurende het grootste deel van het voortplantingsseizoen ophouden in één of twee deelgebieden die zeer intens gebruikt worden (core areas) terwijl hij slechts sporadisch in de grensgebieden opduikt om te markeren. In gebieden zoals te Kalo in Denemarken (Strandgaard, 1972) waar bossen afgewisseld worden door akkers en weiland strekken de meeste territoria zich uit over de verschillende vegetatietypes. Het territoriumgebruik is hier sterk gebonden aan de bewerking van de akkers, het voedsel en dekking die de verschillende gewassen boden.

Het territoriaal gedrag van oudere bokken heeft de wegtrek van jongere mannetjes tot gevolg. Strandgaard (1972) vond in een gebied met 11 territoriale bokken van drie jaar of ouder, dat slechts één van de vijf twee jaar oude bokken zich kon handhaven, doch zonder een territorium te verdedigen. Van de 19 jaarlingen emigreerden er 9, de overige 10 bleven in het gebied zonder een territorium te bezitten. Deze jaarlingen hielden zich meestal op langs de randen van de territoria van volwassen bokken, waar ze zich zo onopvallend mogelijk gedroef-

gen om aan de aandacht van de territoriumeigenaar te ontsnappen (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979). Het lijkt er dus op dat territoriaal gedrag in onbejaagde reeënpopulaties de ruimtelijke verdeling van de bokken, en dus gedeeltelijk ook de dichtheid, bepaalt.

Home range bij reegeit

Ook bij geiten hebben verschillende factoren een invloed op grootte en gebruik van de home range. Er werd geen statistisch verband gevonden tussen home range-grootte in de vroege zomer en de dichtheid, hoewel er een tendens bestaat tot afname in de grootte van de home ranges bij toenemende dichtheid (tabel 1). In de regel zijn de leefgebieden van geiten iets kleiner dan die van bokken in hetzelfde gebied (tabel 1). De jaarlinggeiten emigre ren of beginnen rond te zwerven in de lente. Verschillende jonge geiten vestigen zich aan de rand van hun moeder's home range, waar ze in zekere mate worden getolereerd door de drachtige geiten zolang ze ver genoeg van het centrale deel van hun home range wegblijven (Strandgaard, 1972; Stubbe & Passarge, 1979).

Het home range-gebruik van volwassen reegeiten is terug te voeren op twee factoren: het beschikken over een exclusief gebied met veel dekking om de jongen te werpen en ze te verbergen, en het foerageren in gebieden met veel en energierijk voedsel tijdens de zoogperiode.

Zowel reebokken als reegeiten vertonen in bosgebieden dus een omschakeling van territoriaal gedrag in de voortplantingsperiode naar het vormen van, veelal familiale, groepen in de winter. Het leven in een groep is enerzijds een vorm van verlengde ouderzorg van moederdieren waardoor reekalfjes beter beschermd zijn tegen predatoren en gemakkelijker toegang krijgen tot bospercelen met een goed voedselaanbod, anderzijds verspillen de dieren minder energie aan onderlinge interacties, en hoeven ze minder alert te zijn op mogelijk gevaar. 🐾

Literatuur

- Bideau, E., J.P. Vincent, J.P. Quere, & J.M. Angilbault, 1983.
Occupation de l'espace chez le chevreuil *Capreolus capreolus*:
I. Cas des males. *Acta Oecologica, Oecol. Applicata* 4(2):163-184.

dichtheid (aantal per 100 ha)	territoriumgrootte (in hectare)	
	bokken	geiten
60	5	2
34	10	-
25	7,4	7,1
20	14	7
17	18	15
16	19	19,3
10	23	16,3
8	29	21
5	70	51

Tabel 1. Territoriumgrootte van bokken en geiten in relatie tot de dichtheid.

- Bideau, E., J.P. Vincent, & M.L. Maublanc, 1985. Organisation spatiale et sociale d'une population de chevreuils en faible densité. *Proc. Congress IUGB* 17:223-230.
Brown, J.L. 1964. The evolution of diversity in avian territorial systems. *The Wilson Bulletin* 76:160-169.
Chapman, D.I. 1977. Roe deer. In Corbet, G.B. & Southern, H.N. (eds.) *Handbook of British Mammals*. Blackwell, Oxford.
Chappuis, F. 1985. Comportement alimentaire du Chevreuil dans le Jura suisse déterminé au moyen de la télémétrie. *Proc. Congress IUGB* 17:431-438.
Konig, K.P. 1987. Raum-Zeit-Verhalten von Rehwild in geschlossenen Waldrevieren. *Z. Jagdwiss.* 33:168-175.
Kurt, F. 1968. *Das Sozialverhalten des Rehes*. Paul Parey, Berlin.
Poutsma, J. 1987. Social preferences by roebucks when joining family groups in winter. *Deer* 7(2):73-76.
Strandgaard, H. 1972. The Roe deer population at Kalo and the factors regulating its size. *Danish Rev. Game Biology* 7(1):1-205.
Stubbe, C. & H. Passarge, 1979. *Rehwild*. Verlag J. Neumann, Neudamm.
Vincent, J.P., Bideau, E., Quere, J.P. & Angilbault, J.M. 1983.
Occupation de l'espace chez le Chevreuil (*Capreolus capreolus*):
II. Cas des femelles. *Acta Oecologica, Oecol. Applicata* 4(4):379-389.
Wauters, L. 1989. Het sociaal gedrag van het reewild: Deel I, Territoriaal gedrag van reeën in bosrijke gebieden. *Wild, Jacht en Natuur*, 80 (4):34-36 en (5):34-36.

Luc Wauters, Universitaire Instelling Antwerpen, departement Biologie, Groep Dierecologie, Universiteitsplein 1, B-2610 Antwerpen.

België spil in handel bedreigde diersoorten?

Johan Vandewalle

Met de regelmaat van een klok duiken er berichten op waarin alarm geslagen wordt rond de handel in bedreigde diersoorten. Die zou de jongste tijd steeds ernstiger vormen aannemen. De controle binnen de EG is te gering, de winsten te hoog, de risico's voor de handelaren beperkt. Bovendien wordt België regelmatig met de vinger nagewezen als 'draaischijf' en belangrijkste doorvoerhaven van die handel. Ons land bekrachtigde eind 1983 de zogeheten Conventie van Washington (Cites), die erop gericht is de handel in bedreigde diersoorten aan banden te leggen. Is de toestand sedertdien verbeterd of zijn de beschuldigingen terecht en komen er nog steeds veel exotische diersoorten via ons land Europa binnen? We vroegen het aan VZZ-lid Erik Van der Straeten.

Erik Van der Straeten: Ons laboratorium is vanaf de oprichting van het Wetenschappelijk Comité daarbij betrokken geweest. Wij zijn immers gespecialiseerd in het systematisch onderzoek van de zoogdieren in Afrika en zijn dus niet alleen vertrouwd met het determineren van allerlei exotische diersoorten, maar ook met de verspreidings- en beschermingsstatus ervan.

Persoonlijk heb ik de indruk dat de toestand in ons land heel wat verbeterd is. Het gebeurt in feite nog maar zelden dat een illegale zending bedreigde dieren door de mazen van het net glipt, ook al blijft het een feit dat het bevoegde ministerie (Landbouw) over te weinig controleurs beschikt om werkelijk alle gaten te kunnen dichten. Toch ben ik van mening dat wat Europa betreft de 'gaten' in de zuidelijke lidstaten zitten, met name in Spanje en Griekenland. De toestand is namelijk zo dat, wanneer een dierenhandelaar één of meer exemplaren van bedreigde diersoorten op de een of andere manier een EG-lidstaat heeft binnengekregen en er

een vergunning voor heeft gekregen, de dieren vrijelijk in alle 12 lidstaten kunnen verhandeld worden. En die handelaren zoeken uiteraard de zwakke schakels in het Europese netwerk.

U bent van mening dat er in eigen land weinig bedreigde soorten binnenkomen?

Erik Van der Straeten: Wat de toepassing van de Cites-reglementen betreft zitten wij in België goed, zeker op het vlak van de zoogdieren. Let wel, er worden inderdaad dieren ingevoerd, maar er zijn nog steeds heel wat soorten die niet op de Cites-lijsten staan en die mogen inderdaad vrijelijk ingevoerd worden.

Door dierenbeschermings-organisaties wordt er veel geklaagd over de wijze van transport.

Erik Van der Straeten: Het transport is inderdaad in vele gevallen onbetamelijk. Dat is juist. Maar dat geldt niet alleen voor het transport. Ook bij het houden van dieren in gevangenschap kan er in vele gevallen, zeker bij kleine dierentuinen en pretparken die over enkele soor-

ten 'wilde dieren' beschikken die ze tentoonstellen, heel wat verbeterd worden. De Wetenschappelijke Werkgroep van de EG is overigens bezig met het opstellen van richtlijnen die binnen de ganse gemeenschap zullen gelden wat het houden van bedreigde dieren in gevangenschap betreft. Inzake primaten (mensapen en apen) en dolfijnen is het rapport klaar. Het kan in de EG-Commissie behandeld worden. Maar de weg is nog erg lang. Primaten vormen maar één van de meer dan 20 ordes van zoogdieren.

Wanneer er een lading 'illegale' dieren in beslag wordt genomen, moet die dan niet zo snel mogelijk teruggebracht worden naar het land van herkomst en terug uitgezet in de natuur?

Erik Van der Straeten: Dat is de weg die de meeste organisaties voor natuurbescherming willen bewandelen en ik weet dat het terug uitzetten van gevangen dieren het grote publiek fel aanspreekt. Daarom zal wat ik nu ga zeggen wellicht velen schokken, maar het is nu eenmaal niet anders. Zo'n lading dieren terugbrengen en weer uitzetten is meestal niet meer of minder dan een '*biologische misdaad*'. Dat wil ik wel even nader verklaren.

Ten eerste is het gewoon waanzin dieren die zich reeds aan de mens hebben aangepast terug in de natuur te willen uitzetten. Jonge chimpansees of gorilla's bijvoorbeeld zijn evenmin terug te brengen. Deze mensapensoorten leven in groepen. Gevangen dieren die terug in de natuur gebracht worden en die men tracht te introduceren in een bestaand familieverband, worden doorgaans niet aanvaard en zijn dan ten dode opgeschreven.

Een ander probleem, dat vooral bij vogels voorkomt, is dat men nooit exact weet waar de dieren precies vandaan komen. Er komen dikwijls ladingen binnen vanuit een bepaald Afrikaans land, zeg maar Mali. Maar daar kunnen zich exemplaren tussen bevinden van een ondersoort die enkel voorkomt in Ivoorkust. Dierenbeschermers zouden niets liever doen dan de lading terugbrengen naar het land van herkomst, Mali dus, en de dieren daar loslaten. Voor hen is

daarmee de kous af. Maar dat is jammer genoeg niet zo. Op die manier zou men ondersoorten beginnen mengen door dieren die enkel in Ivoorkust voorkomen los te laten in een ander land. Dat betekent faunavervalsing en dat is biologisch een onvergeeflijke fout. Bovendien is zonder twijfel 90 procent van alle in die omstandigheden teruggebrachte dieren na een paar dagen dood. Het is verkeerd in dergelijke gevallen op de sentimentele toer te gaan.

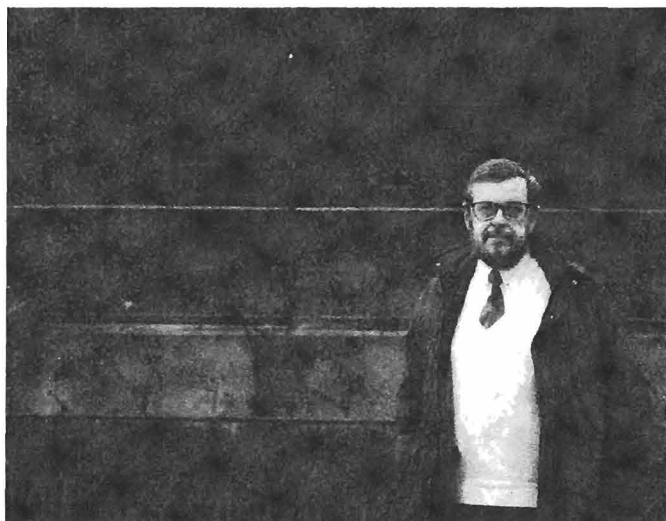
Het enige wat men met dergelijke in beslag genomen dieren kan doen is ze overbrengen naar een erkend dierenpark, waar ze goed verzorgd worden en eventueel worden opgenomen in internationale kweekprogramma's.

Hoe staat het met het welzijn van dieren in dierentuinen?

Erik Van der Straeten: Het is zonder meer zo dat er met het welzijn van dieren in kleine zoo's en dierenparken in ons land vaak een loopje wordt genomen. Iedereen die zulks wenst kan immers een verzameling zogeheten 'wilde' dieren aanleggen en commerciële uitbaten. Het ontbreekt dan vaak aan de kennis en de mogelijkheden om dieren in goede omstandigheden te houden.

Let wel, ik ben principieel niet tegen dierentuinen. Het is de enige manier voor het overgrote deel van de bevolking om eens kennis te maken met een levend dier uit veraf gelegen streken. Niet iedereen is kapitaalkrachtig genoeg om op safari te gaan. Overigens is de toeristische druk op heel wat nationale parken in Afrika veel te groot. Maar de dierentuinen zouden moeten trachten uit hun 19de eeuwse keurslijf te breken. Het dierentuinconcept dateert uit de vorige eeuw, toen het leuk gevonden werd om naar 'vreemde' dieren in kooien te gaan kijken. Goede dierentuinen moeten een educatieve functie hebben, die

Dierentuinen moeten trachten uit hun 19e eeuwse keurslijf te breken. Foto Johan Vandewalle

Een partij in beslag genomen dierenvellen.

Foto Jan Rodts

de bezoekers op een aangename en speelse manier kennis bijbrengen over gedrag, evolutie en behoud van 'wilde' dieren, planten en biotopen.

Grote dierentuinen trachten daar inderdaad iets aan te doen en dat is een positieve noot, maar de meeste kleinere privé-zoo's zijn een ware aanfluiting voor ieder beginsel van dierenwelzijn en dierenverzorging. Ik ben tevens lid van de raad voor Dierenwelzijn in ons land en daarin leggen wij criteria vast waaraan dierentuinen moeten voldoen. Zij kunnen zich dan alleen nog maar aanpassen of sluiten.

Wat te doen met de dieren uit zoo's die hun deuren moeten sluiten?

Erik Van der Straeten: Er zijn maar twee mogelijkheden. Ofwel de dieren worden opgenomen in het patrimonium van serieuze dierentuinen of indien zulks niet gaat (bijvoorbeeld omdat men daar al teveel exemplaren van een bepaalde soort bezit) moeten zij gedood worden. Ik weet dat deze uitspraak bij velen hard zal overkomen, maar het is de enige mogelijkheid omdat, zoals ik hier voor al zei, terug uitzetten in het wild onmogelijk is.

Bovendien gaan wij positieve lijsten opstellen van dieren die in België door iedereen in gevangenschap mogen worden gehouden. De selectie zal gebeuren op basis van eventuele houdbaarheid in gevangenschap. Alle andere soorten zullen uiteindelijk alleen in gespecialiseerde instellingen zoals dierentuinen mogen worden gehouden.

Op de lijst van zoogdieren die men nog thuis zal mogen bezitten komen slechts de traditionele gezelschapsdieren, een aantal knaagdieren en de gedomesticeerde dieren zoals runderen en paarden, maar bijvoorbeeld geen apen,

roofdieren of vleermuizen. Een probleem dat zich ook daarna nog steeds voordoet, is dat exemplaren van 'toegelaten' dieren kunnen ontsnappen en zich in onze streken kunnen leren handhaven. Het meest bekende voorbeeld daarvan is de muskusrat. Een ander voorbeeld is de Koreaanse grondeekhoorn in het Zoni-nwoud. Er komen daar nu al zowat 1500 exemplaren van dit exotische knaagdier voor, afstammend van wellicht niet meer dan een paar dieren die door een onbekende in het bos werden uitgezet, mogelijk omdat die het beu was ervoor te zorgen. Om dergelijke problemen in de toekomst zoveel mogelijk te vermijden zal het voor particulieren in België verboden worden dieren als wasberen, beverratten en dergelijke te houden.

- Professor Erik Van der Straeten van het Departement Biologie van het Universitair Centrum Antwerpen (RUCA) maakt deel uit van het Wetenschappelijk Comité van Cites in België en is tevens voorzitter van de afdeling zoogdieren in dat comité. (Cites staat voor Convention on International Trade of Endangered Species, ook wel bekend als de Washington Conventie).

- Erik Van der Straeten, RUCA Departement Biologie, Groenenborgerlaan 171, 2020 Antwerpen. Telefoon 03-218.04.70 (B).

KORTAF

Recordsterfte onder dassen

In 1991 zijn er in Nederland 263 dassen omgekomen als gevolg van het wegverkeer. Daarmee is het oude record van 216 slachtoffers gebroken. De verkeerssterfte onder de dassen vertoont dus nog steeds een stijgende lijn. Dit meldt de werkgroep Das en Boom in het jaarlijkse over-

Het verkeer doodde in 1992 een record aantal dassen.

Foto Steven Jansen

zicht in het tijdschrift *Marter-spiegel*. Veel maatregelen ter voorkoming van verkeersslachtoffers hebben niet het

gewenste effect. Zo worden er fouten gemaakt bij de constructie van rasters, tunnels en groenvoorzieningen. Bewaking en onderhoud zijn vaak onvoldoende. Das en Boom houdt de vinger aan de pols door advisering waar mogelijk.

Piet van der Reest

Lutra

Het nieuwste nummer van *Lutra* (jaargang 35, nummer 2) bevat een breed scala aan artikelen. De resultaten van de vierde landelijke dassencensus in Nederland, gehou-

den in 1990, nemen de meeste ruimte in. Op landelijke schaal gaat het met de das ietsje beter, maar de ontwikkeling in de meeste streken van het land baart nog zorgen. Verder heeft deze *Lutra* een hoog zoutgehalte: twee artikelen over de bruin-

vis, een overzicht van de ringelrob in Nederland en een uitgebreide potvis-boekbespreking. Leden van de VZZ ontvangen *Lutra* als onderdeel van hun lidmaatschap. Instituten en dergelijke kunnen een apart abonnement nemen.

De duizenden toeristen die jaarlijks Zuid-Europa bezoeken, weten doorgaans niet dat in landen als Italië, Spanje en Portugal nog wolven leven. In al deze landen is het evenwel slecht gesteld met deze roofdierengroep. De toestand is vooral kritiek in Portugal. Van de in 1988 bestaande populatie van 150 Iberische wolven zijn er nu nog slechts 120 over.

Ondanks intensieve inspanningen van de Portugese wolvenvereniging *Grupo Lobo*, brokkelt het leefgebied onder invloed van de economische expansie, een gewijzigd intensief landbouwbeleid en een groeiend toerisme, in een versneld tempo af. Daarbij komt dat veehouders en jagers de wolf nog steeds achternazitten en door overbejaging van en stroperij

Red de wolf in Portugal

Hoelang kan de wolf zich nog in Portugal handhaven.

Foto Pieter Elbers

op zijn prooidieren hem alle voedsel ontnemen.

De Grupo Lobo probeert vooreerst een mentaliteitsverandering teweeg te brengen om begrip voor de wolf op te wekken. Daarnaast pakt zij de concrete problemen aan die een sluitende bescherming van de wolf en zijn leefgebied in de weg staan. Om deze initiatieven te ondersteunen heeft de NCBR in het verleden een wolven-

fonds opgericht waarvan de opbrengst inmiddels aan de Grupo Lobo is overgemaakt. De sensibilisatie van het Nederlandstalig publiek voor deze akties, vraagt evenwel om een blijvende aanpak. Daarom werd onlangs het *Wolvenfonds Portugal* opgericht. Een belangrijk doel van deze nieuwe organisatie is fondsen te verzamelen om de wolvenbescherming in Portugal te ondersteunen. De vereniging verspreidt een uitgebreid informatiepakket en informeert haar donateurs via een driemaandelijkse informatiekrant. Men wordt donateur door storting van 500 Bfr (f27,50) of meer op rekeningnummer 890-0142739-83 van het 'Wolvenfonds Portugal', Melkerijstraat 38, 9000 Gent.

Roland Neyrinck

Batdetector

Begin oktober ontving de redactie nog een laattijdige inzending met een Nederlandse naam voor de 'batdetector'. Inzender Edgar van der Grift volgt de zienswijze van Diny Basoski, dat het krampachtig vasthouden aan de woorden vleer, vleren of vleermuis tot gekunstelde oplossingen leidden. Zijn voorstel bevat dan ook evenals de 'echopeiler' geen van deze woorden. De term *ultrafoon* die hij voorstelt, heeft bovendien een leuke argumentatie.

Het woord *foon* duidt op een toestel waarmee klanken kunnen worden opgevangen en al dan niet gewijzigd ook weer kunnen worden uitgezonden. Met behulp van het voorvoegsel wordt daarbij aangegeven om wat voor toestel het dan precies gaat. Dit weten we allemaal als we denken aan de toch ook zo ingeburgerde *telefoon*, waarbij klanken worden weergegeven over een lange afstand, *mobilofoon* welke op de verplaatsbaarheid van het toestel wijst en *megafoon*, die laat zien dat het geluid wordt versterkt. Vleermuizen maken gebruik van voor het menselijk oor niet waarneembaar geluid, ofwel ultrasoon geluid. Een *ultrafoon* is dus een apparaat

Met de ultrafoon kun je vleermuizen horen. Foto Johan De Meester

dat deze geluiden kan ontvangen en gewijzigd weergeeft, zodat ze voor de natuurlijke natuurvorsers waarneembaar worden.

Behalve om de inhoudelijke argumentatie is het ook om woordtechnische redenen aan te bevelen. Het is opgebouwd uit 3 lettergrepen, de perfecte lengte om uit te steken boven alledaagse hulpstukken, denk maar aan *em-mer*, *schof-fel* of *strijk-bout*, en niet te verzanden in onmogelijke wetenschappelijke benamingen als *gashro-ma-to-graaf* of *e-lec-tro-nen-mi-cro-scoop*. Het woord is daarbij modern van klank, maar niet overdreven, waardoor het uitsluitend geschikt

zou zijn voor turbotaalgevoelige oren. We verkiezen het moderne *telefoon* immers ook boven het oorspronkelijke *spreekbuis*.

De inzender stelt dan ook voor om het woord uit te proberen in de artikelen van Zoogdier, zodat het snel ingeburgerd zal raken in het 'tot nu toe wat ontredderd vleermuis-liefhebbend Nederland'. België zal dan wel snel volgen. De redactie kan akkoord gaan met de term en de bijhorende argumentatie, maar kan helaas niet nogmaals een boekenbon uitreiken. We zullen het voorstel om *ultrafoon* te gebruiken dan ook overwegen op de volgende redactievergadering. Mochten er alsnog lezers zijn met nieuwe ideeën, blijf ze inzenden.

Johan Vandewalle

Dassen in Noord-Brabant

Sinds 1980 is het aantal dassen in de provincie Noord-Brabant toegenomen. Daarmee lijkt een einde te zijn gekomen aan de negatieve ontwikkeling van de laatste decennia. In 1980 was het aantal dassen afgenomen tot circa 200, verdeeld over ongeveer 60 belopen burchten.

In 1991 zijn weer circa 100 belopen burchten aangetroffen. Niet bekend is of in deze periode ook het aantal dieren is toegenomen. Het consu-

lentschap NBLF in Noord-Brabant heeft de ontwikkeling op een rij gezet in een evaluatie-rapport. In dit rapport wordt een gedetailleerd overzicht gegeven van de ontwikkeling van de das, knelpunten en beschermingsacties. Nieuwe burchten zijn in deze periode gesticht in het Dommeldal en de Deurnse Peelgebieden. Veel nieuwe burchten liggen geïsoleerd. Sommige zijn na enkele jaren weer verlaten.

Op 4 november 1992 zijn door minister May van Verkeer en Waterstaat enkele dassen uitgezet in het natuurgebied Herperduin bij Ravensteijn. De actie was een samenwerking tussen Das en Boom, Rijkswaterstaat en het consulentenschap NBLF. Door dieren uit te zetten wordt geprobeerd de geïsoleerde populaties te versterken.

Piet van der Reest

Bron: H. Wijlaars, NBLF Noord-Brabant

Nertsen bij Rosmalen

Op 14 augustus 1992 ontsnapten ongeveer 1500 Amerikaanse nertsen uit een fokkerij bij Rosmalen (Noord-Brabant). Dit voorval haalde destijds de landelijke pers en televisie. De eerste weken werden tientallen dieren gevangen. Ook werden veel verkeersslachtoffers gemeld. Circa 60 dieren werden door jagers geschoten. Aangenomen wordt dat er aan het begin van de winter nog ongeveer 600 nertsen in de omgeving van Rosmalen rondliepen.

De overgebleven dieren houden zich op in de bossen, polders en heidevelden rond Rosmalen. De nertsen leiden hier een teruggetrokken leven in konijn- en vosseholen. Inmiddels is de jacht gesloten. De dieren worden mo-

De nertsenfokkerij vormt een onophoudelijke bron van ontsnapte dieren. Foto Dick Klees

menteel alleen nog gevangen in vallen voor muskusratten. Dit heeft te maken met de voorkeur van de dieren voor waterrijke milieus en met hun voedselkeuze. Een deel van hun menu bestaat uit jonge muskusratten.

Aangezien alle tot dusver gebruikte vangstmethoden niet echt succesvol waren, dient in 1993 serieus rekening gehouden te worden met een uitzonderlijk grote populatie nertsen. Dit kan nadelige gevolgen hebben voor vissen, amfibieën en kleine zoogdieren in de omgeving, in het bijzonder voor onze inheemse tegenhanger: de bunzing. Al-

Platform zoogdieren

Op 4 april 1992 werd in Ede het Congres Verantwoord Faunabeleid gehouden. Aanleiding vormde de beleidsnota Jacht en Wildbeheer van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Naar aanleiding hiervan is een *Platform Verantwoord Faunabeleid* opgericht. Dit platform is een samenwerkingsverband van zes organisaties op het gebied van natuurbescherming. Het platform bedient zich van zes fundamentele uitgangspunten voor faunabeleid, waarbij de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid centraal staat. De actie richt zich met name op beleid en wetgeving door de rijksoverheid. Sympathisanten worden ogeroepen steun te betuigen. Platform Verantwoord Faunabeleid, voorzitter mr. A.J. Cnoop Koopmans (020-6711378).

Piet van der Reest

leen een strenge winter kan uitkomst brengen.

Piet van der Reest

Bron: F. Panjer NBLF Noord-Brabant

Zwijnen op Meinweg beetje beschermd

De zwijnen op de Meinweg zullen bij de lezer van Zoogdier bekend zijn: tweemaal eerder is daarover bericht (zie Zoogdier 91/3 en 92/1).

De Raad van State heeft op 17 september 1992 de afschotvergunningen voor de wilde zwijnen op de Meinweg geschorst. De wildbeheerseenheid Roerstreek had begin dit jaar 40 afschotvergunningen aangevraagd. Ondanks twijfels over de wijze van tellen door de jagers gaf het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij op 21 augustus 1992 toch de ge-

vraagde vergunningen af. De Stichting Kritisch Faunabeheer vocht de vergunningen aan en ... met succes.

De Raad van State baseerde zich mede op een onderzoek gepubliceerd in het Natuurhistorisch Maandblad (jrg. 81 nr. 11), waaruit blijkt dat er in juni 1992 in de gehele Duits-Nederlandse Meinweg zo'n 110 dieren leefden. Deze dieren leven verspreid over een negental leefgebieden, die voor een groot deel op Duits grondgebied liggen. Hiervan huisden naar schatting zo'n 30 tot 40 stuks op het

Nederlandse deel. Teruggerekend naar het voorjaar komt men dan op 20 dieren. Dit is heel wat minder dan de voorjaarsstand van 50 stuks, die blijkt een RIN-onderzoek uit 1987 op het Nederlandse deel kunnen leven. De rechter oordeelde dat het besluit om de vergunningen af te geven onvoldoende zorgvuldig was voorbereid en dat er een ontoereikende motivering aan ten grondslag lag. De ambtenaren van het faunabeheer mogen dit in hun zak steken.

Reinier Akkermans

BOEK BESPREKING

Bruinvissen, dolfinen en walvissen van de Noordzee

Onder deze titel verscheen kortgeleden een fraai uitgevoerd boek van de Waddenvereniging en de Werkgroep Noordzee. Op kleurrijke wijze wordt een overzicht gegeven van de walvisachtigen die in de Noordzee zijn waargenomen. Het boek begint met een beschrijving van algemene kenmerken van walvisachtigen. Vervolgens worden 15 soorten beschreven. Daarbij wordt veel aandacht geschonken aan historische waarnemingen en huidige verspreiding. In de laatste hoofdstukken wordt ingegaan op de relatie met de mens, bescherming, waarneming, herkenning en naamgeving.

Het boek valt op door zijn fraaie uitvoering. Aan de tekst is heel wat minder zorg besteed. Afgezien van opmerkelijke fouten, valt het direct op dat er geen moeite is gedaan recente gegevens te bemachtigen. De opsomming van strandingen stopt voor Nederland reeds bij 1986. Dit beperkt de waarde sterk. Opmerkelijk is ook dat de auteurs nog nooit van het tijdschrift Zoogdier hebben gehoord. Dan had men ongetwijfeld de anekdote van de door een duiker doodgestoken butskop niet voor waar gehouden. Ergerlijker wordt het wanneer de schrijvers als verschil tussen baleinwalvissen en tandwalvissen vermelden, dat de laatste geen bekenbeenderen meer heeft en dat klakkeloos baseren op een tekening van een incompleet

skelet. Dergelijke fouten mogen niet voorkomen in een boek dat pretendeert het eerste Nederlandstalige boek over de walvisachtigen langs de kust van de lage landen te zijn. Wat klopt en wat niet, misschien wilt u het zelf nog onderzoeken?

Reinier Akkermans

Peet, G., H. Nijkamp, P. Nelissen & F. Maas, 1992. Bruinvissen, dolfinen en walvissen van de Noordzee. Uitgeverij M&P, Weert. In de boekhandel, 80 pagina's, prijs f 39,90 of 720 Bfr. ISBN 90 6590 614 2.

Vleermuizen in Noord-Brabant

Aan de serie Jaarverslagen van de inheemse vleermuiskundigen heeft de Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant onlangs een nieuwe uitgave toegevoegd, een 33 pagina's tellend rapport, dat verslag doet van inventarisaties van vleermuizen in de provincie Noord-Brabant. Het eerste artikel levert informatie

over vleermuizen in de gemeente Breda. In een buitengebied aan de zuidelijke stadsrand, dat blijkens de inventarisatie vol zit met vleermuizen, werden maar liefst zeven soorten aangetroffen, met inbegrip van de zeldzame franjestaart. Buitengebieden nabij steden kunnen grote waarde hebben voor vleermuizen. Dit geldt zeker voor het kleinschalige Markdaal en de Rith bij Breda. Jammer is dat we niet kunnen lezen hoe groot het gebied is. De nadruk van het jaarverslag ligt echter op het vastleggen van de resultaten van korte en langere inventarisaties voor 'insiders'. Zeer verheugend is het te constateren dat door het Brabantse initiatief van Peter Twisk het aantal vleermuisgekken groeit. De kans dat heel Brabant voor de vleermuisatlas kan worden onderzocht neemt daardoor toe. En na de Atlas ... ook een provinciale zoogdierenwerkgroep? De lijn die nu wordt uitgezet, belooft zeker een positieve toekomst.

Kees Kapteyn

Reinhold J., 1992. Jaarverslag vleermuisonderzoek Noord-Brabant 1991, Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant. 33 pagina's

Dassen veilig op weg

In Nederland sterven jaarlijks zo'n 400 dassen en in België is de situatie allicht weinig anders. Meer en meer vormen autowegen, kanalen en spoorwegen een moeilijke of niet overschrijdbare barrière. Hierdoor wordt het natuurlijk herstel van de dassenpopulatie ernstig bemoeilijkt. Sinds het eind van de jaren zeventig werd in Nederland een aanvang genomen met de aanleg van voorzieningen voor dassen, die het isolement doorbreken en aanrijdingen door auto's beperken. Midden jaren '90 zullen er meer dan 200 dassentunnels operatief en 160 kilometer autoweg afge-

scherm zijn. België loopt weliswaar nog achterop, maar niettemin vindt de gedachte geleidelijk aan ingang. In dit opzicht is de brochure "Dassen veilig op weg" een belangrijke leidraad. Hierin wordt een beknopt overzicht gegeven van maatregelen die ten gunste van de das in het verkeer kunnen worden genomen. De brochure is tamelijk volledig, maar de klemtoon ligt teveel op de verkeerstechnische voorzieningen langs autowegen. Wat de andere verkeerswegen betreft, voornamelijk kanalen, blijft meer informatie wenselijk. Ook mag er wat mij betreft meer aandacht worden besteed aan planalternatieven en aan de aanleg van eenvoudige wegconstructies, die op bestaande landschapssituaties zijn afgestemd en inspelen op de noden van de das. Ook moet het belang van een goede voorstudie worden beklemtoond.

Dirk Criel

Das & Boom, 1992. Dassen veilig op weg. Prijs f7,50 of 135 Bfr. Bestellen bij Das & Boom, Rijksweg 174, 6573 DG Beek- Ubbergen.

De lynx nog niet los

In april 1991 kondigde Natuurmonumenten aan een onderzoek te zullen laten uitvoeren naar de mogelijkheid

de lynx op de Veluwe te introduceren. Toen voorspelde ik de uitkomst van dit onderzoek reeds (zie Zoogdier 91/2): Nederland zal te klein blijken. En zie: "Nog geen plaats voor lynxen op de Veluwe" luidt de conclusie van het literatuuronderzoek dat Jaap Mulder op kosten van Natuurmonumenten heeft verricht. Voedsel is er voldoende op de Veluwe en het biotoop lijkt er geschikt. De Veluwe biedt de lynx echter te weinig ruimte om een levensvatbare populatie op te bouwen (hooguit 25 exemplaren). Ook ontbreekt de ecologische infrastructuur om contact te leggen met Duitse of Franse soortgenoten, zodat de populatie geïsoleerd zal blijven. Verloren arbeid? Dat niet direkt. Het door Mulder geschreven rapport geeft een goed overzicht van de recente kennis met betrekking tot de lynx in Europa. Naast aspecten van leefwijze, voortplanting en voedselkeuze geeft het rapport een uitgebreid overzicht van de herintroducties in Europa en allerlei daarbij opdoemende problemen.

Reinier Akkermans

J.L. Mulder, 1992. De lynx nog niet los. Natuurmonumenten, 's Graveland. Prijs f10 of 180 Bfr, 48 pagina's. Bestellen bij Groene Winkel van Natuurmonumenten, Noordereinde 60, 1243 JJ 's Graveland.

Jaap Mulder

DE LYNX NOG NIET LOS

De lynx wordt niet losgelaten op de Veluwe

 natuurmonumenten

Tweede Zoogdierinventarisatie Oostvaardersplassen

In 1987 heeft de veldwerkgroep de kleine zoogdieren in de Oostvaardersplassen geïnventariseerd. Met behulp van inloopvallen is er in verschillende biotooptypen bemonsterd. In totaal werden er 19 zoogdiersoorten vastgesteld. Opvallende afwezigheid was de rosse woelmuis, die hier kennelijk nog niet is gearriveerd. Een ander merkwaardig verschijnsel in de Oostvaardersplassen vormt de ruige beharing van de veldmuis aldaar, waardoor het onderscheid tussen aardmuis en veldmuis onduidelijk wordt. Schedelonderzoek toonde aan dat alle dode aardmuisachtige muizen veldmuis waren. Men noteert nog wel drie aardmuizen op uiterlijke kenmerken, maar hieraan valt te twijfelen. Zodat het niet al te gewaagd is te veronderstellen, dat de aardmuis er nog niet voorkomt en de veldmuis de ruige biotopen heeft bezet. Het eerste onderzoek vond plaats in 1981, het tweede in 1987, zodat het in 1993 eigenlijk tijd wordt voor een derde vervolgonderzoek. Voor wie de veranderingen in de zich ontwikkelende Oostvaardersplassen wil volgen, biedt dit rapport veel interessants.

Reinier Akkermans

Lange. R. & K. Margry, 1992. Tweede zoogdierinventarisatie in het Oostvaardersplassen gebied. Rapport VZZ nr 7, Utrecht. 51 pagina's. Te bestellen door overmaking van f7,50 (135 Bfr) op postgiro 2050298 ten name van Veldwerkgroep VZZ te Grootebroek.

Bosspitsmuis in vogelnest

Tijdens een zoekactie naar bovengrondse muizen nesten op 25 april 1992 bij Bemelen vonden Leo Backbier, Monique Deusings en ondergetekende een oud nest van een zanglijster met in de nestholte een plateau van mos, pluiz van bosrank, takjes en gras. Het nest en het plateau hadden een doorsnede van 15 centimeter respectievelijk 9 centimeter. Bij het oplichten van dit plateau sprong er tot onze verbazing een bosspitsmuis *Sorex cf. araneus* uit het nest en glipte via mijn broek weg in de vegetatie. In het nest lag een kluit mest afkomstig van zowel bosspitsmuis als ook van andere knaagdieren.

Het nest was gemaakt in de vork van een vlier op een hoogte van circa 0.5 meter. De vlier stond in een smalle strook met jonge opslag van es en vlier met hazelaar en kornoelje, langs een bospad aan de rand van een eikenberkenbos. De vegetatie had een vrij open structuur. De ondergroei werd gedomineerd door braam en brandnetel. De open vegetatie ging via eikenberken-hakhout over in opgaand eikenberkenbos.

Deze waarneming lijkt mij om twee redenen vermeldenswaardig. Het is niet zeker of de bosspitsmuis het plateau gemaakt heeft. Dit kan ook gemaakt zijn door een ander knaagdier of een insekteneter, die gebruik hebben gemaakt van het vogelnest. Ten tweede staat de bosspitsmuis bekend om haar grondgebonden leefwijze. Zij zoekt voedsel op de grond, graaft gangen en legt haar kom- of balvormig nest meestal bovengronds aan. Bosspitsmuizen kunnen echter ook redelijk klimmen. Nesten zijn ondermeer gevonden in en op de bodem, meestal in boomwortels, in omgevallen boomstammen, in nesten van

WAARNEMINGEN

Bosspitsmuizen leven niet alleen op de grond, maar maken ook gebruik van vogelnesten.

Foto Johan De Meester

dwergmuizen, in een boomholte en in een jonge spar (Hausser et.al., 1990). In de veelheid aan biotopen waar bosspitsmuizen aangetroffen kunnen worden zijn nestvondsten in verlaten vogelnesten alleen bekend uit rietkragen. In rietkragen van de Neusiedlersee in Oostenrijk bouwden bosspitsmuizen hun nesten op oude vogelnesten (Bauer, 1990).

Ludy Verheggen, Breitnerstraat 57, 6165 VN Geleen.

Literatuur

- Bauer K., 1960. Die Säugetiere des Neusiedlerseegebietes (Osterreich). Bonn. Zool. Beitr. 11: 143-344. In: J. Niethammer & F. Krapp (ed.), 1990. Handbuch der Säugetiere Europas. Band 3/1. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Hausser J., R. Hutterer & P. Vogel, 1990. *Sorex araneus* - Waldspitsmaus: 237-278. In: J. Niethammer & F. Krapp (ed.), 1990. Handbuch der Säugetiere Europas. Band 3/1. Aula-Verlag, Wiesbaden.

Boommarters in Velzen

Aan de reeks zekere en waarschijnlijke waarnemingen van boommarters *Martes martes* in het westen van Nederland (Broekhuizen et al 1990; Melchers & Timmermans, 1991) kunnen twee nieuwe vondsten worden toegevoegd. Zowel op 21 juni als op 13 juli 1992 vond J. Boender, kantonier bij Rijkswaterstaat, een doodgereden boommarter bij de Velsertunnel (Noord-Holland). De eerste lag zelfs bijna in de tunnelbuis, de tweede langs de Amsterdamse weg die over de tunnel heen loopt. Beide dieren waren mannetjes, waarvan de leeftijd door Sim Broekhuizen en Gerard Müskens (IBN) geschat werd op 1 tot 2 respectievelijk 2 tot 3 jaar. Het wordt daarmee wel erg waarschijnlijk dat er in de buurt van Velsen een kleine boommarterpopulatie leeft, misschien wel op de landgoederen langs de binnenduinrand. Intussen kennen we ook enkele mensen die menen een marter gezien te hebben. Ook hebben we krabsporen gevonden. Mocht u nog

Martin Melchers met de op 13 juli 1992 in Velsen gevonden boommarter.

Foto Geert Timmermans

waarnemingen weten, geef het aan ons door.

Geert Timmermans, Martin Melchers, Laplacestraat 65, 1098 HS Amsterdam.

Literatuur

Broekhuizen, S., M.P. Melchers & G.J.D.M. Müskens, 1990.

Boommarters *Martes martes* in het westen van Nederland. Een nieuwe ontwikkeling of steeds over het hoofd gezien? Lutra 33:23-29.

Melchers, M.P. & G. Timmermans, 1991. Haring in het IJ. De verborgen dierenwereld van Amsterdam. Stadsuitgeverij Amsterdam.

De wasbeerhond komt

In Zoogdier 1991 nummer 4 werd de eerste vondst van een wasbeerhond *Nyctereutes procyonides* in Nederland gemeld. Nu, een jaar later, zijn er al drie vondsten bekend. De wasbeerhond heeft zijn natuurlijke verspreidingsgebied in Oost-Siberië en Japan, maar heeft na succesvolle invoering in West-Siberië inmiddels Europees Rusland, Polen en het oosten van Duitsland veroverd. Het ziet er naar uit dat nu ook Nederland aan de beurt is. Overigens wordt hij, naar het Duits, ook wel marterhond genoemd, maar de naam *wasbeerhond* is beter. Het dier lijkt nu eenmaal meer op een wasbeer (in de wetenschappelijke naam *Nyctereutes pro-*

cyonides betekent 'procyonides' wasbeerachtig) dan op een marter.

In februari 1991 werd bij de stad Groningen op de weg naar Hoogezand langs het Winschoterdiep een vreemde 'hond' gevonden. Pas later werd hij op de foto die door medewerkers van de Dierenambulance gemaakt was, herkend als wasbeerhond. Op 10 juni 1991 werd in Noord-Limburg de tweede vondst gedaan, die in bovengenoemd nummer van Zoogdier nog als 'eerste' vondst gold. Op 27 september 1992 werd de derde wasbeerhond gevonden langs de A50 bij

'De vreemde hond langs het Winschoterdiep' bleek de eerste wasbeerhond van Nederland te zijn, februari 1991.

Foto Dierenambulance Groningen

Pesse, in het zuiden van Drenthe. Alle drie de vondsten betreffen verkeersslachtoffers. Van de laatstgenoemde werd vermoed dat het een ontsnapt dier was, omdat dicht in de buurt enkele wasbeehonden in gevangenschap worden gehouden. Daar werd echter geen dier vermist. Bij de vondst in Groningen werd door de vinders gedacht aan invoer vanuit Polen, waar de wasbeerhond nu algemeen is. De vinder van de laatste wasbeerhond kende het dier ook uit Polen, en meldde dat hij zonder die kennis niet gestopt zou zijn om het dier mee te nemen.

Nu er al drie wasbeehonden gevonden zijn, wordt het toch waarschijnlijker dat ze op eigen kracht ons land hebben bereikt. Let dus voortaan, vooral in het oosten van

Op 27 september 1992 werd de derde wasbeerhond langs een snelweg in Drenthe gevonden.

Foto Jaap Mulder

Nederland, op verkeersslachtoffers met een tamelijk langharige, donker peper-en-zout-kleurige vacht, zwarte poten en een zwarte snuit. Voor meldingen houden wij ons aanbevelen.

Jaap Mulder & Sim Broekhuizen, IBN, Postbus 9201, 6800 HB Arnhem.

Stinkdier langs de A27

Op 9 september 1992 werd door Dick Jonkers, werkzaam bij het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN) te Wageningen bij Hans Vink, medewerker van het Natuurwetenschappelijk Archief van het Staatsbosbeheer, melding gemaakt van een doodgedrennen dier op de A27 bij de parkeerplaats ter hoogte van Hollandse Rading, dat wellicht een das was. Niet ver daarvandaan leeft een geïsoleerde dassenpopulatie, verspreid over een handvol wisselend bewoonde burchten (zie Zoogdier 92/3). Deze melding was aanleiding genoeg voor Hans Vink en mij om ter plekke te gaan kijken.

Ten behoeve van de dassen van Hollandse Rading zijn er langs de A27 diverse voorzieningen getroffen om hun migratie in veilige banen te leiden. Ondanks de rasters en de daar aangebrachte tunnel was het toch niet zo'n gek idee dat het slachtoffer een das kon zijn. De rasters langs de A27 vormen geen sluitend geheel. Deels is dit te wijten aan de gaten die ter plekke moedwillig in het harmonicagaas worden geknipt. Dit houdt ver-

band met het feit dat de parkeerplaats langs de A27 gebruikt wordt als ontmoetingsplaats voor mensen die contact met gelijkgeaarden zoeken. Het raster langs het parkeerterrein is een sta-in-de-weg als men zich in het achterliggende bos wenst terug te trekken.

Het volledig platgereden dier moest met enige kracht van het wegdek worden losgescheurd. Het bleek echter geen das te zijn. Reeds ter plekke kon worden vastgesteld dat omvang, kleur en haartype niet overeenkwamen met dat van een das. Maar wat moest men denken van die opvallend witte strepen in de overigens zwarte vacht? En er was nog iets: het nog redelijk verse kadaver stonk op een pregnante, mij onbekende wijze. Hoe dan ook, het was een vreemd type verkeersslachtoffer.

Nog diezelfde middag bracht ik het dier naar Sim Broekhuizen van het IBN te Arnhem, voor nadere determinatie. Het was een verrassing van hem te vernemen dat het hier een 'skunk' of stinkdier betrof; ook een marte-rachtige. Het betrof naar alle waarschijnlijkheid de gewone of gestreepte skunk *Mephitis mephitis*, voorkomend in Noord-Amerika. Deze soort kent nogal wat variatie in tekening: streeploos met witte vlekken op de kop of met smalle tot vrij brede strepen, die vanuit de nek over de rug naar de zijanten van de staart lopen. Bij dit exemplaar zouden we het op een middelebrede streep kunnen houden.

Van stinkdieren is bekend dat zij als huisdieren kunnen worden gehouden, mits van jongs af aan vertrouwd gemaakt met mensen en eventuele collega-huisdieren. Het beruchte skunken schijnt slechts in uiterste nood een laatste redmiddel te zijn. Het gebeurt zo weinig, dat dit het

houden als huisdier niet in de weg staat. Het zijn met name de breedgestreepte stinkdieren die als huisdier favoriet zijn. Ze zien er het leukste uit. Voor de pelsliefhebber is het wit minder interessant. Bij verwerking wordt het wit juist weggesneden.

Over de herkomst van het verkeersslachtoffer is helaas niets bekend. Stinkdierfokkerijen komen in Nederland, voor zover mij bekend, niet voor. Bij navraag bij het Biogeografisch Informatie Centrum van het IKC-NBLF bleek dat het aantal waarnemingen van stinkdieren nul bedroeg. Het is goed mogelijk dat we te maken hebben met een ontsnapt huisdier, dat op zijn zwerftocht werd onderschept. Het stinkdier van Hollandse Rading is daarmee het eerste geregistreerde loslopende stinkdier in Nederland.

Geert van Moll, Wagenaarstraat 10, 6523 AM Nijmegen.

Literatuur

Hume, C., 1967. How to raise and train a Skunk: 1-48. TFH Publications New Jersey.

Brabantse dassentunnel in gebruik.

Inmiddels zijn dassentunnels in wegenbouwkundig Nederland een begrip. Ook is het nut van deze voorzieningen voor dassen *Meles meles* bewezen. Bij de Kraaijbergse plassen in Noord-Brabant is er, 'ter compensatie' van het biotoopverlies van de das door de grootschalige ontzanding, naast enkele kilometers houtsingel en een dassenterp ook een aantal dassentunnels aangelegd. Tijdens mijn veldwerk (4-11-1992) moest ik naast het inventariseren van de dassenburchten ook de pas nieuw aangelegde tunnels onder de provinciale autoweg Grave - Cuijk bekijken om te zien of de dassen van deze voorzieningen gebruik maken. Met

één van die tunnels was iets bijzonders aan de hand. De ingang was gevuld met droog gras. Aanvankelijk dacht ik dat de tunnel moedwillig ontklaard was gemaakt. Een beetje kwaad mopperend haalde ik het gras weg en keek in de pijp. Het was donker in de tunnel, maar bij dit soort veldwerk heb ik altijd een zaklamp bij de hand. In het licht van de zaklamp zag ik, tot mijn grote verbazing, een das liggen. Het dier was in diepe rust en snurkte zalig. Als rugdekking had hij of zij de tunnel volgestopt met droog gras waardoor het in de tunnel niet meer tochtte. Voorzichtig heb ik het droge gras weer terug in de ingang gestopt. Een paar dagen later heb ik weer in de tunnel gekeken. Geen das te bekennen. Kijkend door de tunnel zag ik ook het uiteinde weer en het gedroogde gras lag nu verspreid aan beide ingangen. Er zijn in het verleden op een aantal burchten bovengrondse nesten van dassen gevonden. Dit nest valt onder de categorie vogelnest (Jansen & Steeman-Diepenbeek, 1991). Ondanks het drukke verkeer en de betonplaten is het relatief stil in de tunnel. Waarom de das een nest in deze tunnel als tijdelijk onderkomen gebruikt heeft, is onduidelijk. Misschien stress binnen de populatie, een zwervend exemplaar of waternrees vanwege de verdergaande ontzanding? Ik zal er waarschijnlijk nooit achterkomen. De andere tunnels werden behalve door dassen ook gebruikt door bosmuis, konijn, bunzing en de kleurige lapjeskat van een vlakbij gelegen boerderij.

Steven Jansen, Korhoenstraat 12, 6075 BN Herkenbosch.

Literatuur

Jansen, S & A. Steeman-Diepenbeek, 1991. Bovengrondse nesten van dassen in Nederland. Natuurhistorisch Maandblad 80 (5): 97-101.

VERENIGINGS NIEUWS

Viering 40 jaar VZZ

2 november 1992 was de dag waarop het 40-jarig bestaan van de VZZ werd gevierd met een feestelijk symposium, gewijd aan het thema 'Zoogdieren en Wetlands'. Het bestuur kijkt met genoegen terug op deze zeer geslaagde dag. Er was een grote opkomst van leden en andere belangstellenden, die een aantal interessante lezingen kregen voorgeschoteld afgewisseld met enkele luchtige intermezzi van cabaretier Bernard Wubbels. Deze wist de zaal met zijn liedjes, waarin een originele rol voor flora en fauna was weggelegd, prima te vermaken.

Een belangrijk moment was de uitreiking van de Dr. A. Scheygrond-prijs. Deze prijs is dit jaar door het bestuur ingesteld ter gelegenheid van de veertigste verjaardag van de vereniging (zie Zoogdier 92/3). In aanwezigheid van Dr. Scheygrond werd de prijs, een fraai vormgegeven verzilverde otter met bijbehorende oorkonde, door voorzitter Sim Broekhuizen overhandigd aan Chris Smeenk. Een uitstekende keuze gezien de verdiensten van Chris voor de zoogdierkunde en zoogdierbescherming en wel in het bijzonder vanwege zijn jarenlange met grote toewijding verrichte werk als redactiesecretaris van ons tijdschrift Lutra.

Het symposium werd afgesloten met de uitreiking van de eerste exemplaren van het Manifest Zoogdieren en Wetlands aan de heren Tielrooy

van het Interprovinciaal Overleg (IPO) en IJff van de Unie van Waterschappen. In hun reactie lieten zij weten de in het manifest gepresenteerde aanbevelingen om de situatie voor de zoogdieren in wetlands te verbeteren ter harte te zullen nemen en mede leidraad te zullen laten zijn voor hun werk. De heer IJff onderstreepte zijn goede intenties met een cadeau voor de feesteling, een bedrag van f. 1000,- ter ondersteuning van het werk van de VZZ.

Het bestuur van de VZZ wil graag dankzeggen aan degenen die de voorbereiding en organisatie van het symposium op zich hebben geno-

men. De voorzitter van de VZZ, Sim Broekhuizen reikt de dr. A. Scheygrond-prijs uit aan Chris Smeenk.

Foto Roel Hoeve

men. Rob van Apeldoorn, Hans Bekker, Ida van Dam, Nicoline Elsink, Roel Hoeve, Inge Hoogenboom, Kris Joosten, Floor van de Vliet en Manfred Weisz hebben een geweldige inspanning gedaan waar het bestuur hen zeer erkentelijk en dankbaar voor is. Wat het bestuur betreft mag ook het organisatiecomité met genoegen terugkijken op een bijzonder geslaagde jubileumdag.

Joep van de Laar
secretaris VZZ

Onderzoeksopdracht van Rijkswaterstaat

Eind oktober is een contract getekend tussen de Dienst Weg- en Waterbouwkunde van Rijkswaterstaat en de VZZ. Volgens deze overeenkomst zal de VZZ de komende jaren onderzoek doen naar de effecten van infrastructuur (bijvoorbeeld wegen) op diersoorten en naar de effectiviteit van maatregelen en voorzieningen die de nadelige gevolgen zouden kunnen verzachten (de zogenaamde mitigerende maatregelen). Het onderzoek valt uiteen in verscheidene deelprojecten. In eerste instantie zal het onderzoek zich richten op de egel. Inmiddels is de sollicitatieprocedure vrijwel afge-

rond. Op 6 november 1992 hebben de gesprekken met de uit de binnengekomen brieven geselecteerde kandidaten plaatsgevonden. Op het moment dat dit stukje geschreven werd moet nog een enkel détail tussen de VZZ als werkgever en de uitverkoren kandidaat worden geregeld.

Het bestuur is uiteraard om inhoudelijke, publicitaire en financiële redenen zeer verheugd dit onderzoek te mogen gaan doen. Waarschijnlijk zal het onderzoek op 1 februari 1993 van start gaan. De lezers van Zoogdier zullen regelmatig op de hoogte worden gehouden van de vooruitgang van het onderzoek.

In opdracht van Rijkswaterstaat start de VZZ een onderzoek naar de egel langs verkeerswegen.

Foto Johan De Meester

Bestuurskandidaten VZZ gezocht

Het bestuur van de VZZ heeft door het vertrek van haar penningmeester Jan Piet Bekker naar Aruba een niet geringe aderlating ondergaan. Op de avond van het jubileumsymposium hebben wij in kleine kring afscheid genomen van Jan Piet, in de hoop dat het voor tijdelijk zal zijn. Het zal duidelijk zijn dat zo spoedig mogelijke vervulling van de ontstane vacature zeer gewenst is.

Bovendien zal een aantal zittende bestuursleden terugtreden op de Algemene Ledenvergadering van april 1993. Het bestuur roept leden van de VZZ en de lezers van Zoogdier op zich aan te melden voor het betrekken van één der vrijkomende bestuursposten. Ook suggesties voor mogelijke kandidaten zijn welkom. Inlichtingen bij voorzitter Sim Broekhuizen (kantoor: 085-452991, huis: 08389-16402) of bij één der andere bestuursleden.

Joep van de Laar
secretaris VZZ

Meer deelnemers, meer dassen

De jaarlijkse dassenweekends van de NCBR kennen een toenemend succes. Op de afgelopen inventarisatie-tweedaagse waren niet minder dan 25 deelnemers ingeschreven. Dit geeft uiteraard een aantal organisatorische problemen, maar het heeft anderzijds het voordeel dat een grotere oppervlakte kan worden geïnventariseerd. Niettemin moet daarbij extra zorg worden be-

steed aan het voorkomen van verstoring.

De opleiding van een aantal mensen in het speuren naar dassen leverde meteen resultaten op. Niet minder dan 30 nieuwe hoofd- en bijburchten in de Jekervallei en het Land van Herve werden door de kersverse dassenliefhebbers gelokaliseerd en beschreven. Op verschillende burchten werden strikken en

klemmen gevonden. Soms was de burcht gedeeltelijk vergraven of waren de hollen met puin, mest en stokken dichtgeduwd. De tuigen werden in beslag genomen en verwijderd. Bovendien is aan het licht gekomen dat een aantal burchten met afgraving wordt bedreigd. In de gevallen dat de burcht wordt bedreigd zullen spoedig stappen worden gezet om dit te verhelpen. Dit bewijst het belang van inventarisaties en de re-

Het NCBR dassenweekend telde 25 deelnemers.

Foto Johan Staegers

gelmatige controle van belangrijke burchtplaatsen.

Voornoemde gebieden zijn van groot belang voor het voortbestaan van de dassen in Voeren en Haspengouw. Concrete maatregelen ten behoeve van hun bescherming

blijven evenwel uit, ondanks herhaald aandringen van de NCBR bij haar Waalse collega's. Daarom worden nu vanuit de NCBR op lokaal vlak initiatieven ontwikkeld die reeds gunstige resultaten hebben afgeleverd.

Omwille van de noodzaak om over systematische gegevens over het voorkomen van de das te kunnen beschikken, zal de NCBR in de toekomst naast het jaarlijkse opleidingsweekend ook meerdere inventarisatiedagen in Vlaanderen en het taalgrensgebied plannen, evenals enkele dagen waarop beheerswerken bij burchten worden uitgevoerd. Geïnteresseerden die hun naam aan het secretariaat van de NCBR doorspelen, worden hiervan rechtstreeks op de hoogte gebracht.

Dirk Criel

Schadevergoeding

Op initiatief van de NCBR wil het *Vlaams Zoogdierkundig Overleg* (VZO) voortaan meer aandacht besteden aan een aantal wettelijke maatregelen ten gunste van de roofdieren. Een eerste stap in die richting betreft een regeling van de schade die wordt veroorzaakt door zoogdieren die een wettelijke bescherming genieten of waarop de jacht niet wordt geopend.

Het nieuwe jachtdecreet voorziet momenteel in een financiële tussenkomst in de schade veroorzaakt door dieren waarop de jacht gedurende vijf jaar, vanaf het ingaan van het nieuwe jachtdecreet, niet wordt geopend. De vergoeding geschiedt vanuit het zogenaamde MINA-fonds, het Fonds voor Preventie en Sanering inzake Leefmilieu en Natuur. Belangrijke beschermde diersoorten, zoals de das en de vleermuizen, die af en toe overlast bezorgen maar buiten de jachtwet staan, vallen

hierbij uit de boot.

Het VZO dringt er op aan dat voornoemde maatregel direkt ingaat en niet alleen voor jachtwild, maar tevens en vooral voor beschermde diersoorten geldt. Tegelijk wil het VZO bij de minister voor Landbouw Bourgeois aandringen op een uitbreiding van de regeling van schade aan landbouwgewassen veroorzaakt door overmacht. Momenteel kunnen landbouwers die schade lijden door onweder, hagelslag, overstroming of andere rampen, beroep doen op de commissie tot vaststelling van schade aan teelten, om een vermindering van onroerende voorheffing te bekomen. Zodoende kan het geleden verlies van hun belastbare winst worden afgetrokken.

Momenteel zetten schadegevallen de landbouwers er toe aan om de verblijfplaatsen van beschermde diersoorten te vernielen of te verstoren, ook al zijn die bij wet

beschermd. Een typisch voorbeeld hiervan is de das. In bepaalde periodes doet deze zich graag tegoed aan graan- gewassen, voornamelijk maïs. De aren worden bij het voedselzoeken platgedrukt en kunnen niet door de pikdors worden opgeraapt. Bovendien graaft de das zijn burchten graag aan de rand van akkers en weilanden, in welk geval ook holen in de landbouwterreinen worden uitgegraven. Het kan gebeuren dat vee in de dichtgegroeide holen struikelt en potten breekt. Onoplettende landbouwers zakken met hun machines in de gangen of vinden dat ze produktieverlies leiden.

In Limburg komt de provincie in het geval van ernstige schade veroorzaakt door dassen, via een ondersteuningsovereenkomst tussen in de geleden schade, op voorwaarde dat de gedupeerde bereid is maatregelen te treffen die toekomstige schade verhinderen of beperken.

Dirk Criel

VZZ-themadag Zoogdieren en wetlands

Ruim 250 VZZ-ers waren in de Musketon aanwezig.

Foto Roel Hoeve

De Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming vierde op 12 november 1992 te Utrecht het veertigjarig jubileum met een geslaagde themadag over Zoogdieren en Wetlands. Op deze goed bezochte dag bleek uit vele lezingen dat zoogdieren hun specifieke eisen stellen aan wetlands. Van vele kanten werden deze eisen belicht. Het grote belang van goede ruimtelijke relaties liep als rode draad door alle lezingen.

Zo werkte Rob van Apeldoorn het gevolg van versnippering uit. Hij wees op het nadelig effect van het ontbreken van goede verbindingen tus-

De veldwerkgroep was ook present.

Foto Roel Hoeve

sen wetlands onderling. De noordse woelmuis komt in enkele wetlands niet voor, mede omdat ze deze niet kunnen bereiken vanuit ge-

bieden waar ze wel aanwezig zijn. Anderzijds zijn ze aangetroffen in enkele gebieden, die niet op de lijst van de 103 door de Nederlandse overheid aangewezen belangrijke wetlands staan. Deze gebieden lopen het gevaar te verdwijnen als geschikt biotoop voor deze soort.

Kees Kapteijn en Kees Mostert onderstreepten het belang van droge gebieden met goed ontwikkeld, oud loofbos en/of geschikte huizen in de directe nabijheid van wetlands. De rosse vleermuis en de meervleermuis vinden dan binnen hun vliegafstand voor een nacht zowel een slaapplek als een plek

om te jagen.

Bart Nolet gaf aan dat op dit moment de wijze van verspreiding van de uitgezette bevers in de Brabantse Biesbosch er toe leidt dat de geschikte territoria bezet zijn. Nader onderzoek moet uitwijzen in hoeverre dit patroon gehandhaafd blijft, ook bij het uitzwermen van de in de Biesbosch geboren jongen. Een verdere verspreiding vanuit de Biesbosch langs de grote rivieren ziet hij als goed mogelijk, vooral omdat daar geen schade of andere problemen te verwachten zijn.

Peter Reijnders achtte voor het uitgroeien tot een grote, gezonde populatie zeehonden in de Waddenzee een scheiding en soms afstemming op elkaar van leefgebieden voor de zeehonden en die van de recreatie en de visserij nodig.

Addie de Jongh bepleitte het opstellen en uitvoeren van regionale herstelplannen, met als doelsymbool de otter. Knelpunten in trekroutes kunnen daarbij op velerlei creatieve wijzen worden aangepakt. De betrokken bestuurders van rijk, provincie, gemeente en waterschap kunnen daaraan hun medewerking niet onthouden.

Europees parlementariër H.J. Muntingh benadrukte het voorhanden zijn van beschermingsregelingen op internationaal niveau (Ramsar Conventie, Conventies van Bern, Bonn en Washington). Het gebruiken van deze regelingen moedigde hij ten sterkste aan, mede op grond van velerlei grensoverschrijdende relaties.

Tijdens de themadag werd Chris Smeenk in het welverdiende zonnetje gezet als redactiesecretaris van het VZZ-wetenschappelijke tijdschrift Lutra. Hij kreeg als eerste de dr A. Scheijgrond-prijs uitgereikt door de voorzitter van de VZZ en tevens dagvoorzitter, dr S. Broekhuizen. Deze

prijs is een door zilversmit W. van Baalen ontworpen zilveren otter. Het verheugende was dat de heer Scheijgrond zelf getuige mocht zijn van deze uitreiking.

Aan het eind van de themadag werd aan P. Tielrooy van het Interprovinciaal Overleg en aan dr. ir. IJff, voorzitter van de Unie van Waterschappen een manifest uitgereikt. In dit manifest doen zes VZZ-deskundigen allerlei aanbevelingen aan bestuurders van rijk, provincie, gemeenten en

Troubadour Bernard Wubbels had zelfs een VZZ-lied gecomponeerd.
Foto Roel Hoeve

waterschappen en aan natuurbeschermingsorganisaties om de positie van zoogdieren in en om wetlands te verbeteren. Milieukwaliteit, ruimtelijke inpassing, natuurbeleid, beheer en onderzoek zijn hierbij de invalshoeken. Er zijn legio bedreigingen voor zoogdieren als het gaat om de voor hen noodzakelijke kwaliteit van wetlands. Maar door het herkennen, erkennen en vervolgens wegnemen van de bedreigingen kunnen oplossingen worden gevonden. De VZZ wil met een ieder die betrokken is bij zoogdieren de bedreigingen wegnemen en de zoogdieren in wetlands kansen bieden.

In 2002 bestaat de VZZ 50 jaar. Als actieve en krachtige vereniging hoopt zij dan een positieve balans op te maken voor zoogdieren in wetlands.

Hans Bekker

Twee coryfeeën van de VZZ: bouke Hoekstra en Arie Scheijgrond.
Foto Roel Hoeve

Tussen de lezingen door vertolkte Bernard Wubbels de gevoelens van de vele dieren in enkele liedjes. In het nieuwe liedje *Wetlands* kwam dit gedeelte voor:

*toch zijn er ook nog mensen
die ontzettend zijn begaan
met het droeve lot dat
menig dier moet ondergaan*

*mensen die zich inzetten
voor 't milieubelang
om wie voor zijn leven roeit
te redden van de ondergang*

*neem nou die vereniging
genaamd de VZZ
die al menig dier van
de verdrinking heeft gered*

*al meer dan veertig jaar
houdt zij in menig zeil een
oogje
ter bescherming van het
zoogdier*

*zijn natje en zijn droogie
namens alle dieren
die ik zelf persoonlijk ken
en doordrongen van het feit
dat ik ook een zoogdier ben
vraag ik nu spontaan van u
een daverend applaus
namens alle zoogdieren
en Beatrix en Claus
vraag ik voor de VZZ
een daverend applaus*

Wijziging contributie VZZ

Op de bijzondere algemene VZZ-ledenvergadering, die op 28 november in Rotterdam is gehouden, werd besloten tot enkele wijzigingen met betrekking tot contributies. Met ingang van 1993 gaat het lidmaatschap van de VZZ f 55,- of BF 1000 kosten. Daarvoor ontvangt men Lutra en Zoogdier, heeft men voorrang en korting bij de deelname aan kampen, kor-

ting op VZZ-publikaties, en heeft men stemrecht op de ledenvergaderingen. Daarnaast wordt een *student-lidmaatschap* ingesteld, dat bedoeld is om jonge, nog niet zo draagkrachtige belangstellenden over de streep van het lidmaatschap te trekken: de eerste twee jaar kunnen zij voor f 40,- of BF 720 volledig lid worden. De prijs van een los abonnement op Zoogdier

verandert niet dat blijft f 25,- of BF 450.

Groepen met een eigen financiële administratie, zoals sommige provinciale en andere werkgroepen, kunnen voor hun leden korting krijgen op het VZZ-lidmaatschap (f 5,-) of het Zoogdier-abonnement (f 2,50). Daarvoor dienen ze deze gelden zelf te innen, en eenmaal per jaar af te dragen aan het VZZ-bestuur samen met de ledenlijst.

Bestuur VZZ

Cursus voorlichting en publiciteit

Na een oproep in Zoogdier hebben acht VZZ en NOZOS leden zich op twee zaterdagmiddagen in oktober gebogen over vragen als: wat is voorlichting?, wie willen we als organisatie bereiken?, hoe bereik je je doelgroep? en hoe presenteert je je als organisatie?.

De cursus werd gegeven door Eveliene van Oudbroekhuizen van Stichting Komma. Deze stichting is ingeschakeld door Nicoline Elsink die tot september de coordinator was van het Zoogdierpromotieproject. Naast praktische oefeningen in bijvoorbeeld het schrijven van persberichten kregen we

mondelinge en schriftelijke informatie.

Met deze cursus hebben we onze vaardigheden en kennis op het gebied van voorlichting en publicatie behoorlijk aangescherpt. We dachten allemaal dat het voor zichzelf sprak dat begrippen als doel, doelgroep, inhoud van voorlichting, middelen en werkvormen eenvoudig van elkaar te scheiden onderwerpen zijn. Uit de oefeningen bleek het onderscheiden van met name doel en middelen niet altijd even gemakkelijk. Al met al was deze cursus een nuttig en leerzaam geheel. Omdat er hele prakti-

sche tips gegeven werden, zullen de cursisten hun opgedane kennis vast gebruiken en doorgeven binnen de zoogdiergroepen waarbinnen ze actief zijn.

Inge Hoogenboom & Petra van Wezel

Haren determineren

De Veldwerkgroep van de VZZ organiseert op zaterdag 20 februari 1992 een *harenpluisdag* in het Milieu Educatiecentrum de Schothorst te Amersfoort. Op deze dag worden haren met de microscoop gedetermineerd. Haren, die je in uitwerpselen vindt, kun je op deze wijze op naam brengen. Zo kom je te weten welke zoogdieren er opgepeuzeld zijn en dus ook welke zoogdieren er in het betreffende gebied voorkomen. De dag duurt van 10.00 tot 17.00 uur en de deelnamekosten bedragen f5 (BF 90) voor leden en f 10 (BF 180) voor niet leden, inclusief koffie en thee. Informatie: Jeroen van der Kooij, Doornekampseweg 8, 6866 BG Heelsum. 08373-17937 (NL). Opgave door storting van het gevraagde bedrag op postgiro 2050298 van de Veldwerkgroep te Grootebroek onder vermelding van *harenpluisdag*. Jeroen van der Kooij

Bestuur Veldwerkgroep

Voor 1993 zijn binnen de veldwerkgroep de kaarten weer geschud. Er hebben zich enkele bestuurswijzigingen voorgedaan en de kampdagen zijn vastgesteld. Rogier Lange stapt na zes jaar uit de Veldwerkgroep. Hij zal zijn kennis en kunde nu geheel aan het bestuur van de VZZ kunnen wijden. De Veldwerkgroep verliest hem voorlopig dus nog niet uit het oog. Voor 1993 zitten de volgende mensen in het bestuur: Hans Hollander, voorzitter

Joost Verbeek, penningmeester

Jeroen Reinhold, kampsecretaris

Kees Mostert, natuurhistorisch secretaris

Jeroen van der Kooij, voorlichting & educatie

Floor van der Vliet, materiaalbeheerder

Het adres van de nieuwe voorzitter is: Hans Hollander, Asterstraat 163, 6708 DM Wageningen. 08370-17725 (NL).

Kampprogramma 1993

Voor 1993 zijn door de veldwerkgroep drie kampen vastgesteld. Twee weekendkampen in Overijssel en gedurende de zomer een kamp van een week in Tjechië. De veldwerkgroep wil de kampdeelnemers stimuleren om lid te worden van de VZZ, vandaar dat er tijdens de kampen een leden en niet-ledenprijs geïntroduceerd wordt.

Vleermuiskamp Overijssel, 21-23 mei

In samenwerking met de Natuur en Milieufederatie Overijssel zal de omgeving van Gramsbergen onderzocht worden op vleermuizen. Met de fiets en vleermuisdetectoren zullen 's nachts trekken en jagende vleermuizen in kaart worden gebracht. Maximum aantal deelnemers: 25. Kosten: leden VZZ f25 (BF 450), niet-leden f35 (BF 630). Aanmelden door overmaking van het kampbedrag op giro 30945194 van Natuur en Milieufederatie Overijssel te Zwolle onder vermelding van *vleermuizenkamp*. Nadere inlichtingen: Jeroen Reinhold, 076-219039 (NL).

Tjechië, 31 juli-7 augustus

In samenwerking het Natuurhistorisch Museum van Praag zullen zoogdiergegevens verzameld gaan worden in het Bohemer woud nabij de rivier de Otava. Dit gebied ligt 150 kilometer ten zuid-westen van Praag. Voor dit kamp geldt een maximum van 20 deelnemers. Leden van de VZZ krijgen daarbij voorrang. Het is dus belangrijk dat je zo snel mogelijk opgeeft (en lid wordt van de VZZ) voor dit kamp, want *vol = vol*. Opgeven voor het kamp kan door overmaking van f25 (BF 450) op giro 2050298 van Veldwerkgroep VZZ te Grootebroek onder vermelding van *Tjechië*. De totale kampprijs bedraagt f200 (BF 3600),

niet-leden f225 (BF 4000). Nadere inlichtingen: Joost Verbeek, 02285-13605 (NL).

Muizenkamp Overijssel, 17-19 september

In samenwerking met de Natuur en Milieufederatie Overijssel zal in en rond Gramsbergen geïnventariseerd worden op de aanwezige kleine zoogdieren. Met behulp van live-traps worden de muizen gevangen.

Totaal aantal deelnemers: 25. Prijs leden VZZ f25 (BF 450), niet-leden f35 (BF 630). Aanmelden door overmaking van het kampbedrag op giro 30945194 van Natuur en Milieufederatie Overijssel te Zwolle onder vermelding van *muizenkamp*. Nadere inlichtingen: Jeroen Reinhold, 076-219039 (NL).

Jeroen Reinhold
Veldwerkgroep VZZ

Tentoonstellingen

t/m 14 februari Speuren naar Sporen

Waar moet je op letten om in het veld sporen van (zoog)dieren te zien. Plaats: Zeeuws Biologisch Museum, Duinvlietweg 6, Oostkapelle. Open: di-vr + zo 10-17 uur, za 13.30-17 uur.

t/m 28 maart Muskusratten

Leefwijze, schade, bestrijding. Plaats: Natuurmuseum Joure, Geelgietersstraat 1-11, Joure. Open: ma-vr 10-17 uur, zo 14-17 uur.

t/m 3 april Muskusratten

Leefwijze, schade, bestrijding. Plaats: Natuurmuseum Joure, Geelgietersstraat 1-11, Joure. Open: ma-vr 10-17 uur, zo 14-17 uur.

18 januari t/m 19 april De egel, geliefd stekeldier

Onder meer over leefwijze, kinderen en egels, natuurlijke en onnatuurlijke gevaren. Plaats: Zeeuws Biologisch Museum, Duinvlietweg 6, Oostkapelle. Open: di-vr + zo 10-17 uur, za 13.30-17 uur.

4 februari t/m 30 mei Reeën in Nederland

Plaats: Natuurmuseum Nijmegen, Gerard Noodtstraat 21. Open: ma-vr 10.30-17, zo 13-17 uur.

18 februari t/m 10 mei Speuren naar sporen

Plaats: Amsterdamse Bosmuseum, achter boerderij Meerzicht, Amsterdam. Open: ma-zo 10-17 uur.

19 februari t/m 9 mei Vleermuizen

Plaats: Natuur en Milieucentrum de Papaver, Korftlaan 6a, Delft. Open: ma-vr 9-16, zo 13.30-16.30 uur.

Evenementen

20 februari Harenpluisdag

Determinatiedag voor haren van zoogdieren gevonden in keutels. Organisatie: Veldwerkgroep VZZ. Plaats: de Schothorst, Schothorstlaan 21, Amersfoort. Tijd: 10.00 tot 17.00 uur. Kosten: leden f5 (BF 90), niet-leden f10 (BF 90). Inlichtingen: Jeroen van der Kooij, 08373-17937 (NL). Op-gave vooraf gewenst.

21 februari 1993 NCBR- dasseninventarisatie- dag

Inventarisatie van dassenburchten in de Maasvallei. Plaats: herberg De Swaen, Kinkenberg 188, 's Gravenvoeren. Tijd: 09.00 uur. Organisatie: NCBR, Postbus 10, 9890 Gavere. Inlichtingen: Dirk Criel, 055-456610 (B). Vooraf inschrijven noodzakelijk omwille van de taakverdeling.

ADRESSEN

Adressen

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren (NCBR)

- NCBR: Postbus 10, 9890 Gavere. 03-6530655 of 03-7713827 (B).

Vereniging Voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ)

- VZZ-Bureau en ledenadministratie: Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht. 030-544642 (NL).
- VZZ-België: H. Leirs, Oude Terelstraat 28, 2650 Edegem. 03-4582088 (B).
- Veldwerkgroep Nederland: R. Lange, Bergeend 19, 3435 VK Nieuwegein. 03402-39460 (NL).
- Veldwerkgroep België (tevens materiaal-depot): J. Vandewalle, Grensstraat 133, 2950 Kapellen. 03-6641726 (B).
- Materiaaldepot veldwerkgroep: F. van der Vliet, Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ Amsterdam. 020-6828216 (NL).
- Werkgroep Zeezoogdieren (WZZ): M. Ad-dink, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-143844 (NL).
- Werkgroep Marterachtigen: A.H. Swaan, Torresstraat 33 III, 1056 RR Amsterdam. 020-6832420/6642453 (NL).
- Werkgroep Boomarter Nederland VZZ: D.J.C. Klees, Zadelmakersstraat 58, 6921 JE Duiven. 08367-64335 (NL).
- Redactie Lutra: C. Smeenk, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-143844 (NL).

Vlaams Zoogdierkundig Overleg (VZO)

- J. Vandewalle, Grensstraat 133, 2950 Kapellen. 03-6641726 (B).

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN/svo)

- W. Bongers, Postbus 8080, 6700 DD Wageningen. 08370-10324 (NL).

Zoogdier, tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

- R.W. Akkermans, Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond. 04750-24281 (NL).
- D. Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Schorisse. 055-456610 (B).

Aanwijzingen voor auteurs

- De tekst dient in de voorkeurspelling te zijn gesteld. Alleen hoofdletters gebruiken waar dit grammaticaal verplicht is. Dus Nederlandse planten- en diernamen met een kleine letter beginnen.
- Gebruik van chapeaus toegestaan. Probeer de tekst met behulp van korte tussenkopjes te structureren. Gegevens auteur (adres, instelling) en oproepen aan het eind van het artikel plaatsen.
- Bij artikelen hoort een beknopte literatuurlijst. Literatuurverwijzingen op alfabetische volgorde. Elk item op een nieuwe regel beginnen. Bijvoorbeeld: Akkermans, R.W. & D. Criel, 1986. Roofdieren in België en Nederland. SKF, 's Graveland / NCBR, Gavere. Wijs, W.J.R. de, 1989. De rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus* op Terschelling. Lutra 32:53-60.

In de tekst wordt dit: (Akkermans & Criel, 1989) of (De Wijs, 1989).

- Aanleveren van kopij uitsluitend op diskette (geen 1.2 Mb) leesbaar op een MSDOS machine en liefst in Wordperfect. Meezenden van een printuitdraai gewenst.
- Voor de opmaak zie gelijksoortige artikelen in Zoogdier. Hoofdkop en tussenkopjes vet. Latijnse namen en andere woorden, die cursief gedrukt moeten worden, onderstrepen. Nieuwe alinea's inspringen met één tab.
- Zorg dat het artikel interessant is voor de lezer. Vermijd vaktermen en onnodige vreemde woorden. Dus beter **sterfte** dan **mortaliteit**. Gebruik geen afkortingen.
- De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen artikelen te redigeren en aan te passen aan het lezerspubliek van Zoogdier.
- Het copyright van foto's, illustraties en artikelen blijft bij de betrokken fotograaf, tekenaar of auteur. Overname alleen na verkregen toestemming.

6-11 september 1993 Zesde Internationaal Otter Symposium

Zesdaagse bijeenkomst van otterspecialisten uit de gehele wereld en vergadering van de IUCN/SSC Otter specialist Group.
Plaats: Pietermaritzburg, Zuid-Afrika.

Organisatie: Dave Rowe-Rowe, P.O.Box 662, Pietermaritzburg, 3200 South Africa. Inschrijvingen voor 31 januari 1993.

Agenda Zoogdier 1993/1

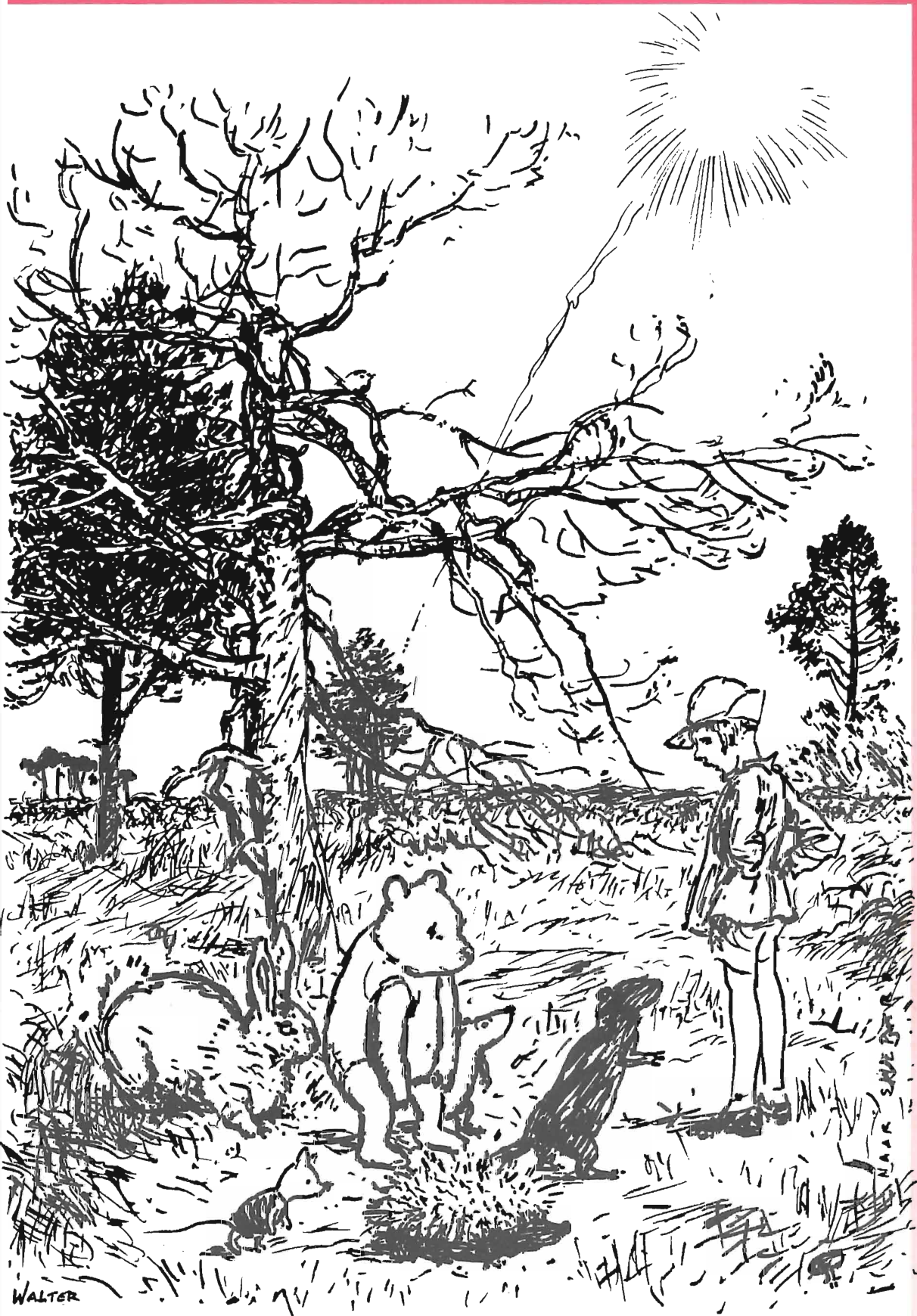
Mededelingen voor de Agenda van Zoogdier 1993 nummer 1 voor 15 februari 1993 naar de redactie sturen.

Telefoneren

- Telefoneren van België naar Nederland: 00-31 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.
- Telefoneren van Nederland naar België: 09-32 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

Volgend nummer

Het volgende nummer van Zoogdier verschijnt in maart 1993. Kopij graag voor 1 februari 1993 naar de redactie sturen.

Voor 1993 wens ik jullie veel minder last van mensen en laten
we hopen dat ZOOGDIER in de 4e jaargang nog harder zal groeien!